

A MAGYAR ÁLLAMELMÉLET REPREZENTÁNSAI

A MAGYARORSZÁGI ÁLLAMELMÉLET KIALAKULÁSA

A magyarországi államelmélet kezdetei egyidősek a magyar királysággal. A Szent István névvel fémjelzett, sőt a törvénygyűjteményekbe is bekerült Intelmek, a középkori *speculum* regisek, azaz királytükörök egy szerencsésen fennmaradt korai példája. Maga a forma, az utódnak szóló kormányzati tanítás, az említett királytükörök toposzai vagy sztereotípiái közé tartozik.¹

Lényegében hasonló jellegű összegzésnek tekinthető már a Bíborbanszületett Konstantin császár által készített *De Administrando imperio* is. Viszont a nyugat-európai keresztyén államok kialakulásával az egyház a korábbi eszmei tradíciók őrzője és egyúttal továbbfejlesztője, így óhatatlanul egyháziak lesznek nálunk is a korai államelméleti munkák szerzői. Alaposan feltételezhető, hogy az Intelmek szintén egyházi szerző keze nyomát őrzik, s csak a nyomaték kedvéért viseli Szent István szerzőségét. Ugyanakkor talán ennek tudható be, hogy például a szigorúan tárgyilagos *De Adminsitrando imperio*val összevetve az Intelmek egy kicsit más jellegű. Úgy tűnik, hogy a középkoriak által szintén használt „*speculum morum*” (erények tüköre) tételei is visszhangzanak benne. (Így: „gyermek vagy, gazdagságban született kis cselédem, puha párnák lakója... Itt az idő, hogy többé ne puha kásával étesselek, az téged csak puhánnyá és finnyássá tehet...” Vagy: „Mert az atyák azért atyák, hogy fiaikat gyámolítsák, a fiak pedig azért fiak, hogy szüleiknek szót fogadjanak.”²) Ugyanakkor elfogadott vélemény szerint az Intelmek tízes felosztása határozottan a Tízparancsolatra emlékeztet, annak quasi imitációja, ami csak megerősíti az író feltételezett egyházi szerzőségét.

Közbevetőleg megjegyezzük, hogy a középkori Európában az egyháziak által írt államelméleti munkák sora egészen a késő reneszánszig jelen van. E szellemi folya-

¹ István király Intelmei, Erkölcsstanító könyvecske. Ford. Kurcz Ágnes, 51–59. In *István király emlékezete*. Budapest, 1987.

² István király Intelmei, i. m. 51, 56. Uo. „ámde ahányszor velük tanácskozol (t.i. az ifjakkal), még ha életre való is az a tanács, mindig terjeszd az öregek elé, hogy minden cselekedetedet a bölcsesség mértékével mérhesd”.

mat zárásánál kiemelkedő Antonio Guevara, V. Károly császár nevelője,³ aki a fiatal uralkodó számára a reneszánsz antik példaképeinek felhasználásával Marcus Aurelius neve alatt készíti el késő középkori királytükkrét, a *Horologium principumot*, amit magyarul majd a *Fejedelmek serkentő órája* címmel adnak vissza a korai fordítások.⁴ Ugyanakkor a szintén az 1500-as évek elején írogató Niccolò Machiavelli *Il Principe* je viszont már világosan jelzi a középkori gondolkodás végét, amikor is a világi jogtudósok veszik át az egyháziak e téren játszott szerepét.

Ha pedig magáról az Intelmekről szeretnénk rövid summázatot adni, azt emelhetjük ki, hogy a leendő uralkodónak elsősorban két dologra kell figyelnie, egyrészt megtartani a szokásokat, illetve az elődök által kialakított kormányzati struktúrát. Az uralkodói hatalomnak – a kor felfogása szerint – csak két korlátját ismeri el az Intelmek is, úgymint az ország szokásai és az isteni jog, a jus divinum. Ha ezeket átlépi, akkor zsarnokká válik: „Mert ha a királyt istentelenség és kegyetlenség szennyezi, hiába tart igényt a király névre, zsarnoknak kell nevezni.” A zsarnok elmozdítása pedig a jus divinum szerint is Isten akarata. Tehát tulajdonképpen isteni jóváhagyással történik az uralkodó megbüntetése, az Isten szankcionálta őt, a zsarnok uralkodót.

E felfogás hazai meggyökeresedésének ékes példája Salamon király és unokatestvérei – Géza és László hercegek – közötti viszály, ami Salamon elmozdítását eredményezi. A korabeli krónika szerint Salamon „király ugyanis álnokul el akarta vessejteni (unokatestvéreit)”. Az Oroszországból katonai segítséggel visszatérő László és Géza, a nevezetes mogyoródi csatában ütközött meg Salamon királlyal, ahol győztek: „Géza és László hercegeket felmagasztalta ez az Istentől eredt győzelem...” Az isteni törvényeket megsértő, a rokonságát kiirtani szándékozó Salamont tehát a krónikás szerint is isteni akaratból mozdították el. De László kegyességét mutatta a krónika szerint, hogy „szüntelenül imádkozott Salamonért, hogy térjen meg Isten törvényéhez. Bizony, ha Salamon megtért volna, a királyságot bizonynyal visszaadta volna néki, és ő csak a hercegséget választotta volna magának.”⁵

Később is ez a felfogás hagyományozódik át, mert az 1400-as évek második felében a híres ferences szerzetes Temesvári Pelbárt, a László királyról tartott prédikáci-

³ Guevara Antonio, viscaiy-i születésű ferences szerzetes, aki Kasztíliai Izabella udvarában nevelkedett, s azután franciskánus barát lett. Majd V. Károly császár udvarába kerülve udvari prédikátor és történetíró. Ez okon kaphatja meg a cadizi, majd a mondedói püspökséget. Számos tanító jellegű munkát írt, kortársai ezért „aranyos Guevará”-nak hívták. Az itt hivatkozott műve eredetileg „Marco Aurelio con el reloj de principes” címmel Valladolidban jelent meg 1529-ben. További tanító jellegű munkákat is írt (pl.: Una decade de los Cesares).

⁴ Draskovich János: A fejedelmek órájának második könyve. Grác, 1610, majd a hiányzó részeket Prágai András: Fejedelmeknek serkentő órája. Bártfa, 1628. In *Magyar gondolkodók 17. század*. Szerk. Tarnóc Márton. Budapest, 1979. 23. és passim, 87. és passim.

⁵ László Király a krónikákban. Ford. Kurcz Ágnes, 37–47. In *László király emlékezete*. Budapest, 1977.

ójában így fogalmazott a szent királyról: „Az Úr ezt az igazat az egészséges erkölcsök egyenes útjain vezette... Salamont letette, őt pedig ennek a Magyarországnak királyává kente.”⁶

Fentiekből láttuk, hogy az Intelmek szerint a hatalomgyakorlás fő korlátja tehát az isteni törvények betartása. Azután a szöveg sorra veszi, hogyan kell az isteni törvényt betartani, azaz kiket ne sértsen meg a kormányzásával, mert így közvetten az isteni szándék is sérül. Elsőként természetesen a keresztény hit megtartása és az egyházi rend megbecsülése szerepel. „Ha valaki lázában e szentegyház tagjait vagy kicsinyeit megbotránkoztatja, az evangélium tanítása szerint méltó arra, hogy... a hatalom méltóságából kivetik...”⁷ Az egyháznak ez az általános hatalomkontrolláló szerepe ekkorra már Európa-szerte elismert. Ahogy fent jeleztük, az ezt kétségbevonókra ötlük ki a kanonisták a „két kard” elméletet, míg a politikusabb alkatú pápák pedig kibocsátják a Dictatus papaet, ami szerint a pápa joga lesz a világi hatalom felett bíraskodni. Az 1087-es Dictatus papaet szinte megelőlegezve már az Intelmek úgy fogalmaz a főpapok tisztelete és megbecsülése kapcsán: „Mert nélkülük királyok nem is állíttatnak és nem is országolnak.”⁸

Hasonló megbecsülést igényel a világi hatalmasságok és a katonák rendje (főemberek, ispánok, vitézek). Ők az ország védelmezői, gyengék oltalmazói, az ellenség pusztítói és a határok gyarapítói. Velük szemben gőg és gyűlölség nélkül kell uralkodni, mert hiszen „minden ember azonos állapotban születik”. Hasonlóan felhívja a figyelmet a királyi tanács fontos kormányzati szerepére: „A tanács állít királyokat, dönti el az ország sorsát, védelmezi a hazát, csendesíti a csatát, győzelmeket ő arat, kerget támadó hadat, behívja a barátokat, városokat ő rakat, és ő ront le ellenséges várakat.”⁹

A végső konklúzió, hogy már Szent István uralkodása alatt az az államelméleti axioma szilárdul meg, hogy a hatalom nem korlátlan, annak vannak észszerű, főként pedig a szokásokban és a jus divinumban gyökerező korlátai.

Más indítással ugyan, de nagyjából hasonló eredményt hoz a másik két joggal számon tartott korai mű. Az egyik Anonymus *Gesta Hungarorum*a. Államelméletileg és alkotmánytörténetileg ebből a leginkább a vérszerződés története az, ami kiemelendő. Ez egy különleges archaikus hagyomány, amely a magyar főhatalom keletkezését egy nomád szerződési aktusra, a kölcsönös vérivással megpecsételt paktumra vezeti vissza. Nem kívánunk foglalkozni a vérszerződés történeti hiteles-

⁶ Temesvári Pelbárt: Első beszéd Szent László királyról élete olvasmányával együtt (1498). Ford.: Vida Tivadar 73. In *László király emlékezete, i. m.* lásd még Temesvári Pelbárt válogatott írásai, i. m. 185–200.

⁷ István király Intelmei, i. m. II. Az egyházi rend becsben tartásáról. 53.

⁸ István király Intelmei, i. m. III. A főpapoknak kijáró tiszteletéről. 54. „Mert ha e rendet megtartod, dicső koronádat teljességgel felmagasztalod.”

⁹ István király Intelmei, i. m. IV. A főemberek és vitézek tiszteletéről. 54, VII. A tanács súlyáról. 56.

ségének kérdésével. Annyit jegyeznénk meg, hogy a néprajzkutatók szerint a történet magja, amit a már Anonymus korára is több száz éves hagyomány fenntartott, a nomád testvérré fogadás tipikus formája. Napjainkban arra is van magyarázat, hogy miért volt szükségszerű ez az aktus. Az akkorra az Etelközbe szorult hét törzs (illetve a csatlakozott három kabar törzs) népessége valószínűleg nem volt teljesen egységes etnikailag. A nomád testvérré fogadás szertartásával viszont rituálisan is egy néppé váltak, s így már tilos volt a vérbosszú a hét törzs tagjai között. A vérszerződés ily módon tulajdonképpen nemcsak az egységes néppé válás, hanem a megmaradás szimbóluma is lett.¹⁰

Anonymus segítette fenntartani ezt a régi hagyományt, és a későbbiekben is hivatkoznak rá, tehát beépült a történeti köztudatba. Bónis György megállapítása szerint Anonymus vérszerződés-története a társadalmi szerződést fogalmazza meg ősi viszonyok között. Ellentétben a későbbi Kézaiival, aki viszont krónikájában a népfelenség elvét hirdeti majd meg. Ugyanakkor Anonymus tanításának kerete egy hatalomátruházási aktus. A hét vezér megválasztja a törzsek vezéréül Álmost, és ennek keretében számos kikötést tesznek. Ma már tudjuk, hogy az ott felsorolt pontok közül valószínűleg egy sem hangzott el. A történetírói kitalálás vagy hagyományrögzítés azt a célt szolgálta, hogy a XII. század végén és XIII. század elején még túlságosan is erős királyi hatalommal szemben az előkelők politikai jogosítványait megfogalmazza. Lényegében állítható, hogy Anonymus eszmei alapot keresett és talált az uralkodói túlzott hatalommal vagy netán túlkapásokkal szemben egy korai rendi ellenálláshoz, amit azután az Aranybulla kibocsátása is tanúsít. Ezt pedig úgy érte el Anonymus, hogy a korban divatozó felfogásnak megfelelően azt hirdette, hogy bár a hatalom isteni eredetű ugyan, de egy átruházott hatalom. Ez a hatalom pedig az előkelők által, éppen a vérszerződésből levezethetően, tehát egy történeti-jogi alapon, de mindenképpen korlátozott királyi hatalom.

A másik jelentős munka Kun László udvari papja, Kézai Simon mester által írott krónika, a *Gesta Hungarorum*.¹¹ Kézai munkáját az teszi különösen fontossá, hogy a kialakulóban lévő rendi korszakban keletkezett (ne feledjük, hogy ekkorra már a királyi vármegyék jelentős része került eladományozás alá), amikor túlságosan is

¹⁰ Hansgerd Göckenjan: Eskü és szerződés az altaji népeknél. 341–343. In *Honfoglalás és néprajz*. Szerk. Kovács László – Paládi-Kovács Attila. Budapest, 1997. „A testvérré fogadás általában két barát között történik, akik különböző nemzetséghez tartoznak. Ez olyan szoros kapcsolatot hoz létre, amelyet magasabbra értékelnek, mint az igazi vérségi köteléket. A felek életre szóló barátságra tesznek esküt, amit azzal erősítenek meg, hogy összekevert vérüket egy edényből megisszák.” Hasonlóan írja le már Hérodotosz a szkíták esküjét is: „Az eskütevők megszúrják magukat árral vagy kisebb sebet vágnak a testükön törrel, és vérüket egy nagy agyagcsészében borral keverik... Az eskütevők elmondják az esküformát és megisszák a vért, amelybe néhány tekintélyes férfi is belekóstol.”

¹¹ Szűcs Jenő: Az utolsó Árpádok, i. m. 312–313, uő: Társadalomelmélet, politikai teoria és történelemszemlélet Kézai Simon *Gesta Hungarorum*ában. 1–2. *Századok*, 107 (1973) 569–643, 823–878.

megnőtt a „potiores regni”, azaz az ország előkelőinek hatalma.¹² Tehát ebben a politikai helyzetben a szerző *Gestájában* a hunok történetébe ágyazva meséli el, hogy milyen is volt a korabeli hatalomgyakorlás. Ezzel pedig azt kívánja sugallni, hogy a szabad magyaroknak, akik egyébként a hunok leszármazottai, hasonlóképpen kell részt venniük a hatalom gyakorlásában.

Kézai Simon tanítását összegezve mondhatjuk, hogy a hatalom forrását minden szabad hun *communitas*ából, azaz jogi közösségből vezette le. Szerinte eredetileg a hunok *communitasa* önmagát választott vezetőkkal irányította, ezek voltak a kapitányok. Az ő vezetésükkel együtt gyakorolták a hatalom három legfontosabb jogosítványát: a bíraskodást, valamint a rendelkezések alkotását (mai szóval normalkotást) és a hadvezetést. Majd egy hosszabb idő után döntöttek úgy a hunok, hogy „római módra” királyt választanak maguknak.¹³ Csak megjegyeznénk, hogy – amint erre Szücs Jenő is felhívja a figyelmet – hasonló szöveggel már a Beaumanoir-féle jogkönyv úgy fogalmaz: „a nép közösségei királyt választottak.”¹⁴

Megjegyzendő, s erre Gericis figyelmeztet, hogy a *communitas* fogalom a kánonisták magyarázata szerint „kifejezetten azonos jelentésű” az „*universitas*”-szal, azaz Johannes Andrae megfogalmazásában „*quasi idem significancia*”.¹⁵ Az *universitas*-ról pedig annyit fontos hangsúlyozni, hogy a későbbi jogi személy korai változatoként a politikai életben ez az a fogalom, ami megjeleníthet egy közösséget (*societast*) külső szervek, így akár az állam vagy bíróságok irányába.

Külön és kiemelten kezeli Kézai a hunok közösségének – *communitas*ának – bíraskodási jogosítványát, illetve annak gyakorlását. Ha háború idején körbehordták a véres kardot, akkor minden szabad hun köteles volt hadba szállni. Aki ezt közülük igaz ok nélkül megtagadta, azt a hunok *communitasa* szolgaságra vetette. Ez a teoria a társadalmi egyenlőtlenségek keletkezésére Szücs szerint hasonlóképpen megtalálható a Beaumanoir-féle jogkönyvben, de majd Werbőczy is teljesen hasonló indokkal magyarázza a magyarok között a nemesség és a szolgaság keletkezését.¹⁶

¹² Szücs Jenő, i. m. 313.

¹³ Szücs Jenő: *Társadalom elmélet, politikai teoria és történelemszemlélet Kézai Gesta Hungarorumában (A nacionalizmus középkori genezisének elméleti alapjai)*. Budapest, 1974, 463.

Megjegyezzük, hogy Kézai erre a kitételére, azaz a „római módra” való királyválasztásra már Bartoniek Emma felfigyelt. In *Az Árpádok trónöröklési joga. Századok*, 1925–26. 830–831: „Hogy a hunok, vagyis magyarok *concordi voluntate* Atylam, *consuetudine Romanorum*, vagyis római szokás szerint *super se regem praefecerunt*... Vagyis *a nemzetből kiinduló királlyá tevést – királyválasztást – idegenből kölcsönzött szokásnak látja*... Feltehető, hogy Kézai *toldotta be a forrásul szolgáló szövegbe*... ez a korabeli felfogás az akkor divatba jött trónjelöltek felléptetéséről. Vagyis a kitételben a XIII. század végi felfogást kell látnunk, amely a királyválasztást idegen szokásnak tartja.”

¹⁴ Szücs Jenő: 1974. 431.

¹⁵ Gericis József: *A középkori rendiség egyes terminusainak római és kánonjogi vonatkozásai*. 209. In *uő*: *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban*. Budapest, METEM, 1995.

¹⁶ Trip. I. R. 3. Cz. és Werbőczy István *Hármaskönyve*, i. m. 50. 4. és 5. §§: „Mert az volt határozva s végezve, hogy az ily parancs áthágói, hacsak elégséges mentséget nem adnak elő, késsel ketté vágat-

Kézai újdonsága Anonymushoz képest az, hogy bizonyos értelemben továbbfejleszti a magyar történeti hagyomány által is őrzött hatalomelméleti gondolatokat. Egyrészt kiterjeszti a hatalomgyakorlók körét a szűk Anonymus-féle hét vezér leszármazottain túl az egész populusra, azaz az összes „szabad” hun, tehát magyar leszármazottjára, azaz a későbbi fogalmú nemességre. Másrészt továbblép abban is, hogy a királytevést már királyválasztásnak nevezi, amit idegen szokásként vettek át a magyarok. Ebben a tételben pedig az a fontos, hogy maga a *communitas* választja az uralkodót. Azt mondhatni, hogy ily módon hatalomelméletileg már készen áll az alap arra, hogy a kialakulóban lévő rendi országgyűlés a trónt királyválasztás útján töltsé be. (Ne felejtjük, hogy az 1200-as évek vége felé vagyunk, hiszen Kézai Simon IV. Kun Lászlónak az udvari papja!) Harmadrészt az is nagyon fontos, hogy az immáron választott uralkodó nemcsak a hét vezér leszármazottainak kell helyet adjon a tanácsban, illetve a hatalomgyakorlásban, de vélhetően jogaik megsértése esetén nekik tartozik felelősséggel az uralkodó, azaz az egész *communitas*nak, ahogy azt az Aranybulla is mondja: „*universi et singuli*”.

Tehát annyiban azonos Anonymus és Kézai felfogása, hogy a hatalom isteni eredetét – hiszen *clericusok* – éppen nem vonják kétségbe, ám a hatalom mindkettőjükénél hangsúlyozottan átruházott hatalom. Ugyanakkor Kézai kibővíti az átruházók körét az egész populusra. Természetesen ez alatt a kialakulóban lévő, s IV. Béla alatt még csak „*nobilis serviens noster*” vagy „*nobilis seu serviens*”, azaz nemes fogalom már egy egységesedő *nobilis* fogalom felé haladt, hagyva vagy egy fokkal lejjebb süllyesztve a *serviens* kifejezést.¹⁷ Ily módon sikerült a hatalom forrásaként a népet is megjelölni. Közös a felfogásukban az is, hogy az átruházók által constituált hatalom már korlátozott.

tassanak, vagy közönséges és örökös szolgaságra vettessenek. E' végzés (mint imént mondtuk) igen sok magyart paraszti állapotra juttatott. Mert ugyanazon egy nemzetségből, tudniillik Hunortól és Magortól származván mindnyájan, másképp nem lehetett volna, hogy ez úr, amaz szolga, ez nemes, amaz nemtelen és paraszt legyen.”

¹⁷ Szűcs Jenő, 1993. 24.

A XV. SZÁZAD HUMANISTA ÁLLAMELMÉLETEI

„Szép fejedelmi lakodban az érc szobrodnak fénye,
Tükrözi nagy Corvin messzire lángeszedet.
És ki olyan sokszor nyertél a csatán diadalmat,
Érc, márvány és könyv nem hagy enyészni soha.”

(Bonfini epigrammája Mátyáshoz, budavári palotája kapujáról. Hegedűs István fordítása.)¹⁸

Werbőczy munkáját, a Hármaskönyvet úgy tartja számon például az irodalomtörténet (Horváth János), hogy az a mátyási éraban beinduló humanista hagyomány jogi téren való kiteljesedése. A Mátyás- és Jagelló-kori humanistáink egyébként jó néhány – mai fogalmaink szerint államelméleti körbe tartozó – munkát is alkottak. Ezeket az irodalomtörténet ugyan katalogizálja, számon tartja, de a jogászai közfelfogásból valahogy ezek a művek kimaradtak. Ennek több oka is lehet. Az egyik, hogy egy részük nem itthon készült, s nem is magyar szerzők által, így a hazai hatás érthetően elmaradt. A másik ennél talán nyomósabb ok, hogy a korabeli magyarságnál, ahogy azt már Vitéz János esztergomi érsek, főkancellár is megjegyezte, domináns volt a szóbeliség: „...itt ősi szokás szerint megelégszenek a közönséges »gyalogos« beszéddel, s figyelemre méltóbbnak tartják a szólni tudást, mint az írás művészetét.”¹⁹ A verbalitás, azaz a szóbeliség dominanciája az írástudókkal szemben: ez majd hosszabb vitája lesz a korabeli tudományosságnak, hogy mi a fontosabb: a humanista elit nyelvén írni vagy mindenkire érthető módon szólni. Az irodalomtörténet szerint ebbe az irányba az egyház tette meg az első lépéseket. Konkrétan Temesvári Pelbárt – ’Pelbartus de Temeswar’ – prédikációgyűjteményei (Stellarium, Rosarium, vagy a nagy zsoltár magyarázata: *Expositio libri Psalmorum*) kapcsán említik, hogy a nagy pálos szerzetesnek az volt a véleménye, hogy ő nem latinul beszél a népnek, hiszen a prédikációit „ad predicandum simplici populo”, az „együgyű nép előtt való elmondásra” szánja. Tudatában volt, hogy immáron a könyvének lekióit (prédikációit) „az egyszerű nép előtt magyarul fogják elmondani, s ezért írt »brevi et simplici stylo«, egyenest a mi népünk képességeit tartva szembe előtt”. Sőt Pelbártnak a tudományokról írott *Encyklopédiája*, az *Aureum Rosarium Theologiae*ben

¹⁸ Eredeti latin szövege ekképpen: „Atria cum statuis, ductis ex aere foresque Corvini referunt principis ingenium. Matthiam partos tot post ex hoste triumphos Virtus, aes, marmor, scripta perire vetant.” In Horváth János, i. m. 149.

¹⁹ Horváth János: *Az irodalmi műveltség megoszlása. Magyar humanizmus*. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1935 (reprint, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988). 71., a továbbiakban Horváth János, i. m., eléggé pejorative nyilatkozik a korabeli magyarságról (uo. 72.), akik „Azt hiszik, elsajátították a régiség disciplináját, mintha disciplinának volna mondható az melyben az igazi litteratus beszédnek nem-ismerését tanulják”. Majd hozzáteszi: „Nevezetes nyilatkozat! Első hazai szembeszállás a régi, középkori latinság hagyományaival.”

egyres természetrajzi neveket már „magyarul – »in lingua nostra«: a mi nyelvünkön is megmond”²⁰ Ezt a tendenciát erősítette maga Werbőczy is. Állítólag az ő sikerét is ez a fajta tudása, a nagy szónoki tehetsége alapozta volna meg.²¹ Munkásságát a modernebb humanista fellépéseként értékelik, mégpedig az orthodox humanizmussal szemben. Éppen Werbőczy humanista műveltségét tartják olyan alapnak, amelyen elindíthatott „útnak egy formailag kisebb igényű magyar deákságot: bizonyos köznemesi, erősen jogászszínezetű, alsóbb humanizmust”²²

Más humanista írókról és mai szóval „közszereplőkről” is tudunk, akik ékesszólása közismert volt. Közöttük is kiemelkedett például a Vitéz János által olyannyira pártfogolt unokaöcs, Janus Pannonius (édesanyja Vitéz Borbála, Vitéz János nővére) személye is. Róla azt írja a szakirodalom korabeli adatok – így a Ferrarában élő magyar karthausi szerzetes, frater Andreas Pannonius tudósítása – alapján, hogy a pápa II. Pál előtti, Mátyás követeként tartott oratiója, nem annyira tartalmánál fogva, mint inkább a különös orgánumának: „édesen zengő, orgonaszerű hangjá”-nak köszönhetően aratott nagy sikert.²³ Mellékesen megjegyezzük, hogy „1454 őszén Vitéz parancsából Páduába” ment „kánonjogot tanulni”, s ott bizonyára Vitéz költéségen is tanult (bár ekkor már volt egy váradi őrkánonoksága), végül megszerezte a kánonjogi doktorátust 1458 tavaszán.²⁴ Hasonlóan a jogi ügyekben gyakran szereplő Drági Tamás, aki nagyjából Werbőczy előfutárának is tekinthető, szintén szónoki tehetségéről volt közismert. A szakirodalomban Bonfinire hivatkozva azt írják, hogy Dráginak nagy szerepe volt Mátyás híres 1486-os törvényének előkészítésben, mégpedig így: a „Bonfinitól magyar ékesszólásáért is magasztalt kitűnő jogásznak, Drági Tamás országbírónak”²⁵ (Nota bene jogász végzettségéről Bónis némileg más véleményen van!²⁶) Itt most az egyháziakról – többek között a híres ferences prédikátorokról: Temesvári Pelbártról és Laskai Osvátról – nem szólnánk. Végül különös helyeken is maradtak nyomok szónoki tehetséggel megáldott korabeli magyar személyekről. Így Taurinus Stephanusnak, a Dózsáról írott eposzában, a Stauromachiában olvashatjuk Várdai Ferenc erdélyi püspökről, hogy „Thalia adta néki a szép-

²⁰ Horváth János: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei, Szent Istvántól Mohácsig*. 1931 (reprint Akadémiai Kiadó, 1988) 59. a továbbiakban: Horváth J. (I), i. m.

²¹ Horváth János: i. m. 223–224.

²² Horváth János, i. m. 224.

²³ Horváth János, i. m. 79.

²⁴ Horváth János, i. m. 77–78. Hazatérte után már a következő évben 1459-ben Vitéz János a „királlyal pécsi püspökké nevezette ki”. Ám „Többnyire nem ott, hanem Budán tartózkodott, sokat dolgozva a kancellária számára. Leginkább diplomáciai leveleket fogalmazott.”

²⁵ Horváth János, i. m. 115–116.

²⁶ Bónis György: *Középkori jogunk elemei*, i. m. 79. „A törvényt kétségtelenül a római jog ihlette, tartalmilag azonban a magyar viszonyokhoz alkalmazkodott, s ennyiben lehetett munkatársa a későbbi személynek, Drági Tamás. Mint tudjuk, nem volt jogász, még kevésbé legista, s így nem lehet felelős a római jogi kifejezésekért.”

szólást, hogy meglágyítsa királyok kebelét”. Ugyanitt találhatunk dicséretet Pálról „fényes Tomori törzs nagyhírú sarjá”-ról, „ki harcban éppen olyan híres, mint ékes szónoklásban”.²⁷

Természetesen a klasszikus humanisták sem nézték le az élő beszédet, éltek az alkalmakkal. Ám mivel ezek egy válogatott közönség előtt és jelesebb alkalmakkor hangzottak el (követségekben előadott szónoklat, követségfogadásakor tett válaszbeszéd vagy „kongresszuson” tartott oratio), nyilván latinul és a klasszikus latinság elemeit lehetőleg művészi módon felhasználva. Sajátos megjegyzés maradt reánk elég korán Zsigmond magyar királyról és német-római császárról. E szerint: „könyvei jegyzékében leginkább oratiokat találunk, miket diplomaták tartottak előtte.”²⁸ (Nota bene ugyanakkor Zsigmond az írott szót is becsülte. A szakirodalom szerint Antonio Beccadellinek 1425 táján megjelentetett „nagy sikerű könyve”: a sok vitát kiváltott Hermaphroditus, annyira megnyerte a császár tetszését, hogy 1433-ban „e könyve alapján koronázta költővé.”²⁹) Viszont éppen a már említett Vitéz János kapcsán írja a szakirodalom, hogy az általa tartott beszédekben már: „Az élő szó hatására számítva ezekben inkább törekedett formai erényekre, mint leveleiben”, illetve arra is törekedett, hogy „modern műveltségben másoknál hátrábbállónak ne bizonyuljon”.³⁰ Ezek a szerzők által is becsült irodalmi értékét bizonyítja, hogy gyakran összegyűjtötték őket, s ki is nyomtatták, vagy mint még Vitéz János idejében, a nyomtatás korszaka előtt: „Beszédét másolatokban terjesztették (például a bécsújhelyi kongresszuson 1455 márciusában előadott oratiót), müncheni másolata széljegyzetekkel elemzi és méltatja az akkori retorika szabályai szerint, ahogy az iskolákban szokták a jeles példányokat.”³¹

A legújabb történelmi-irodalomtörténeti értékelések szerint Vitéz Jánosnak köszönhető egy olyan toposz, hogy Magyarország a „sebzett oldalával ő oltalmazta a többieket”, amely a későbbi török világban is egy állandó hivatkozási pont Magyarországnak az oszmánokkal szembeni történelmi szerepéről, quasi „küldetéséről”. Arról nem szólnak a források, hogy Vitéznek ez a seb-asszociációja, a „lateribus vulnerabatur” szökepe (amit először talán 1454-ben Prágában mondott el a pápai követ előtt, majd ismét elhangzik tőle a nevezetes Bécsújhelyi Kongresszuson is 1455-ben) vajon egyéni lelemény e vagy korábbi, netán antik előzményekre megy vissza, mint

²⁷ Stephanus Taurinus: *Stauromachia*, avagy a keresztetek paraszti háborúja Muraközy Gyula fordítása. 275, 285. In *Janus Pannonius – Magyarországi humanisták*. Vál. és jegyz. Klaniczay Tibor. Budapest, 1982.

²⁸ Horváth János, i. m. 41, 287.

²⁹ Horváth János, i. m. 97. Uo. a vitában e művet a neves Guarino Veronese is védte, ám „szerzője (Beccadelli) viszont – utólag – megtagadott”.

³⁰ Horváth János, i. m. 73–74.

³¹ Aeneas Silvius, a későbbi pápa, aki ekkor még a Habsburgoknál szolgált, szintén nagyra értékelte Vitéz fenti oratióját ekképpen: „*copiosissime et ornatissime peroravit, cum multo splendore et maiestate verborum.*” In Horváth J., i. m. 74.

metaforikus kép.³² Az tény, hogy Vitéznek a Konstantinápoly eleste kapcsán alkalmazott víziója mintegy előrevetítette Magyarországnak a jövőbeni töröktől való pusztulását, mivel – mondja Vitéz – ez a veszedelem „Magyarországra is mintegy rányomta már a majdani seb stigmáit”.

Mivel a magyar humanisták műveltsége eredendően „jogászai, kancelláriai eredetű volt”, így óhatatlanul kapcsolatba kerültek a jogtudománnyal, illetve a korabeli jogászsággal, akárcsak a szintén korabeli firenzei minta, ahol Coluccio Salutati említik, mint a „vallással nem szakító, nem pogány világnézetű, udvari politikát intéző, maga körül új nemzedéket felnevelő humanista...” szellemi csoportosulás reneszánsz-humanista centrumot teremtő alakját.³³ E humanista eszmei körökben Európa-szerte ekkor kezd megszilárdulni az új államfelfogás, amely alapjaiban a későbbi nemzetállamot idézi. Kiemelkedik ennek kapcsán, ahogy azt udvari kultúrával kapcsolatos kutatások is hangsúlyozzák, maga az uralkodó személye. Nem véletlen, hogy e gondolatkörben születhetik meg Machiavelli, Firenze kancelláriájának tudós notariususa által írt *Il Principe*-je. Adott esetben ez egy új érdekviszony megjelenését és preferálását is jelenti, hiszen a fejedelem személye körül kibontakozó politikai és kulturális centrum lesz jó egy századdal később a kialakuló abszolutizmus alapja. Tehát a közérdek a „Pro publico bono” elvével párhuzamosan jelenik meg a „Pro salute Patriae” fogalom is, mely azután elsődlegességet fog élvezni minden más érdekel szemben.³⁴ A „Közjó” és a „Haza üdve” olyan fogalmak lesznek, amelyek érdekes módon túlélnek a feudális korszakot, s a francia forradalom nagy hármasszavai – egalite, fraternite, liberte – mellett a politikai kormányzás legtöbbet hangoztatott államcéljai lesznek.

Az oratio, azaz a beszédek mellett megemlítendő egy sajátos műfaj felélesztése a humanisták által, így a panegyricusok, a magasztaló beszédek. A történeti feldolgozások szerint már Zsigmond királyt itáliai útján szinte elárasztották panegyricusokkal. Külön gyűjteményben sorolták fel őket. Közülük is a velencei Gregorio Corrarót emeli ki a szakirodalom, aki 1433-ban a Baselben tartott zsinaton üdvözölte ilyesfajta beszéddel Zsigmond császárt. Itteni beszéde „politikai állásfoglalás lett”, ami miatt a pápa neheztelt rá, míg Zsigmond „megelégedetten követhette” beszédének fonalát.³⁵ A zsigmondi kort követő humanisták még inkább éltek a panegyricus

³² Szabó Péter: „Virtus vulnere virit” – Sebből diszlik a vitézség. 80. 1. lj. In uő: *Jelkép, rítus, udvari kultúra. Reprezentáció és politikai tekintély a kora újkori Magyarországon*. L'Harmattan, 2008.

³³ Horváth János, i. m. 75.

³⁴ Horváth János, i. m. 83. meséli el a Vitéz János és Mátyás közötti tanulságos affért. A diplomáciai küldetésből hazatérő Vitéz János, húsvét lévén, csak az egyházi szentes idő letelte után akart az uralkodó előtt megjeleneni beszámolóra. Az érsek távolmaradásától ingerültté váló Mátyás a kancelláriával levelet íratott, hogy mielőbb jelenjen meg nála, mondván: „az isteni szolgálatra bármely idő alkalmas, s mindaz, ami pro salute patriae tétetik, áldozás számba megy.”

³⁵ Mályusz Elemér: *Zsigmond király uralma Magyarországon*. Budapest, 1984, 272. és 164–166. lábjegyzetek.

műfajának gyakorlatával. Ilyet például hármat is fontosnak tartanak Janus Pannoniustól, igaz, ezek külföldi uralkodók érdekében készültek. Sőt az is igaz, hogy ezek mindegyike „jórészt pártérdeket szolgál, politikailag irányzatos mindegyik”.³⁶ Más oldalról viszont arra is van példa, hogy egy lengyel humanista, Paulus Crosnensis Ruthenus, másképpen Pawelz Krosna³⁷ (egyébként számos magyar ifjú nevelője és tanára is a krakkói egyetemen) például Perényi Gábornak fél évig udvari papjaként, Szent Lászlóról írt verses panegyricust. Egy másik jeles magyar humanista, Piso Jakab, a Dunai Tudóstársaság tagja, erdélyi származású, Meggyesről való, polgári család ivadéka: „honesto loco natus”, aki királyi titkárként pécsi prépost is. Rómában szerzett jogi doktorátust „iurium doctor”-nak írja Bónis³⁸ (ami az ő nemzedékénél ritka), s a pápák kedvencének is számított, diplomáciai ügyekben gyakran igénybe vették, így többek között Krakkóba küldték. Majd hazakerül Magyarországra, ahol először a komoly lengyel kapcsolatokkal rendelkező Thurzó családban tanító, majd pedig a magyar királyfi, Jagelló II. Lajos nevelője lesz.³⁹ Amidőn Zsigmond lengyel király nagy győzelmet aratott az oroszokon, akkor erről epistolát írt az akkor Rómában lévő lengyel barátjához, Joannes Coritiushoz, mégpedig: „De Conflictu Polonorum et Litvanorum cum Moscovitis” címmel. A téma közkedveltségét bizonyítja, hogy a fent említett Paulus Crosnensis is hasonlóan erről az 1514-es háborúról verset írt.⁴⁰ Sőt arra is van példa, hogy egy-egy politikailag fontosabb személyiségről epitaphiumot írnak. Ilyet találunk már Janus Pannoniusnál, aki „Hunyadi János emlékéét két sírverssel örökítette meg”.⁴¹ Így maga Piso Jakab is Mátyás emlékére (talán hármat), melyek egyike álljon itt: „Én, Mátyás nyugszom síromba temetve alant itt, Mily hatalom voltam, Ausztria veszte tanúm. Félt a világ tőlem, két császár vesszeje

³⁶ Ilyenek a *Carmen ad Ludovicum Gonzagam*, amely Mantua fejedelmének érdekében íratott, vagy a *Carmen pro pacanda Italia ad Imperatorem Fridericum III.*, (kb. 400 sor), illetve a *Panegyricus in Renatum*, mindkettő Anjou René Dél-itáliai királyságainak elnyerhetése érdekében készült. In Huszti József: *Janus Pannonius*. Pécs, 1931, VI., VIII., XII. fej. Hivatkozza: Horváth János, i. m. 98–99, 289. (A 'Carmen pro pacanda' a szakirodalom szerint: „Itáliát felséges, királyi alakú matróna képében személyesíti meg s annak a panaszát s békéért és Róma feltámasztásáért való esedezését adja elő.” Uo. 45, 99.) Legújabb magyar fordításrészleteket lásd Janus Pannonius: III. Frigyes császárhoz Itália megbékítéséért. Részletek. 136–142. In *Janus-Pannonius. – Magyarországi humanisták*. Vál. és jegyz. Klaniczay Tibor. Budapest, 1982. Maga Janus Pannonius viszont ezeknél fontosabbnak tartotta az egykori itáliai nevelőjéhez írott panegyricusát, „Silva Panegyrica (talán Panegyrica) ad Guarinum Veronensem praeceptorem suum”, míg a másik Jacobus Antonius Marcellushoz, az egykori páduai város podestájához íratott, mégpedig nem akármilyen terjedelemben: a jelek szerint 2871 sorban. Uo. 101.

³⁷ E. Kovács Péter: *Matthias Corvinus*. Budapest, 1990, 158., mint a Mátyás által összegyűjtetett Janus Pannonius verseinek kiadóját említi (Krakkó, 1512).

³⁸ Bónis György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Budapest, 1971, 323.

³⁹ Rövid életrajza Klaniczay Tibortól, In *Janus Pannonius – Magyarországi humanisták*, i. m. 1343.

⁴⁰ Horváth János, i. m. 212, 242.

⁴¹ Horváth János, i. m. 84. „Eposzt is ígért róla, igen szép lelkes szavakkal...”, sőt „Ígért efféle Mátyásról, de csak egy sereg epigramma szól róla...”

voltam: nem győzött rajtam senki, csupán a halál.”⁴² Avagy Eck Bálint – másképpen Valentinus Eckius vagy Ecchius Lendanus Rhetus (a németországi Lindauból származott) – Észak-Magyarországon való meggyökerezése után, a méltó patrónusát, Thurzó Eleket „gyászverssel is elsiratta”. (Nota bene Eck Bálint a krakkói egyetemről jött – 1517 körül – Thurzó hívására leányát, Thurzó Orsolyát tanítani, s lett később Bártfán iskolaigazgató, városi jegyző, majd főbíró, közben ismét tanár Krakkó egyetemén.) Mindez a korabeli humanisták sokoldalúságát bizonyítja, a korábbi kancelláriai jogász értelmiséggel szemben, ahogy erre Bónis is figyelmeztet.

A hazai humanizmusnak viszonylag korai szakaszában felbukkan a verses formában írott történeti életrajz is. Így egyes adatok szerint „Mária királynő (Anjou) hőskölteményt íratott Kis Károly történetéről a velencei köztársaság titkárával, Lorenzo de Monacis-szal. Ennek különlegességét az adja, hogy Kardos tudósítása szerint „Thuróczy János prózába írta át a maga krónikájába”⁴³ ezt a költeményt. Nem verses formában, de komoly politikai tartalommal bírhatott a Zsigmond udvarában tartózkodó, sőt egyidőben referendárius címet is viselő, Pier Paulo Vergeriónak (Vergeriusnak), a neves korai humanistának, a valószínűsíthetően *De gestis Sigismundi regis Pannoniae* címmel írt, de azóta elveszett uralkodói életrajza.⁴⁴

Hasonlóan a politikai „irányzatosság” jellemzi a nálunk csak Callimachusként számon tartott lengyel diplomatát (eredetileg: Filippo Buonaccorsi), IV. Kázmér királynak bizalmasát és a lengyel királyi gyermekek nevelőjét, aki hosszabban időzött Budán Mátyás idejében, mint krakkói követ. Sajátos módszere, hogy történeti életrajzokba rejtve mondja el politikai véleményét, sőt az irodalomtörténet szerint főleg Mátyás ellen dolgozva, a királynéval, Beatrixszal szövetségben. Ezek elseje az I. Ulászlóról írt történeti munkája. Ám legsikeresebb műve a „Vita Attilae”, a hun királyról írt műve (1489), Horváth J. szerint: „történelmi mű lepleben voltaképp politikai röpirat”, amelyben „Célja: rávenni Miksát, hogy szakítsa meg a béketárgyalásokat Mátyással, mert annak békevágya nem őszinte”. Attila története kapcsán odáig megy, hogy „ki is talál célzatos részleteket, hogy Miksa elérte és okuljon belőlük. Még Attila külsejét is Mátyásról mintázza.” Callimachus (másik humanista néven: Callimachus Experiens) egyébként a szakirodalom szerint „Mátyásban valóban »attilai« veszedelmességű uralomvágyat látott”. Az Attilához való hasonlatosság persze

⁴² Ilyet találunk a Krakkóban követséget viselt Piso Jakabnál, akit állítólag Miksa császár koronázott „poeta laureatus”-sá, azaz koronás költővé – poétává. Ő, az epigrammái mellett, több epitaphiumot is írt Mátyás királyról az 1500-as évek elején. Kemény József: *Történelmi és irodalmi kalászatok*. Pest, 1861. 76. lásd Horváth János, i. m. 242, 293., míg Piso Jakabnak két, Mátyásra írt epitaphiumát lásd In *Janus Pannonius. Magyarországi humanisták*. Szerk. Klaniczay Tibor. Budapest, 1982, 221., míg Callimachus Attilájának hazai kiadására lásd Juhász László In *Bibliotheca Scriptorum medii recentisque aevorum*. 1932.

⁴³ Kardos Tibor: *A magyar humanizmus kezdetei*. 1936. 56–61. idézi Horváth János, i. m. 299.

⁴⁴ Mályusz Elemér: *Zsigmond király uralma Magyarországon*. Budapest, 1984, 271–272. és 263. lbj.

a korban másoknál is megjelenik, mégpedig Thuróczinál, aki Mátyást „secundus Attila”-nak tartotta. Egyébként a „Vitae Attila” népszerűségét fokozta Machiavelli művének megjelenése. Ennek nyomán „ugyanis nagy érdeklődés támadt a hasonló életrajzok iránt”. Ez eredményezi, hogy az *Il Principe* után (1531) az *Attila* is négy kiadást ért meg 1531–43 között.⁴⁵ Ennek mintegy kései utóhatásaként is felfogható Oláh Miklós *Athila* című munkája (Nicolaus Olahus: Hungaria-Athila. 1537, de első kiadása csak 1568).⁴⁶ Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy az ’Attila, hun király’ hagyomány szinte folyamatosan jelen volt a magyar királyi udvarban az Árpád-kortól kezdve, az Anjou-koron át egészen Mohácsig. Tanulságos ebből a szempontból, hogy a XIII. század elejének egyik jeles egyházi embere, Kalán esztergomi érsek 1204–1205-ben(korábban és későbbben pécsi püspök) állítólag maga is Attilával kapcsolatos kutatásokat folytatott. A „vir doctus”-nak titulált, s a pápa által is tudósnek tartott érsekről írja a legújabb egyháztörténet, hogy „...Attilával, a hun királlyal foglalkozott és életrajzát megírta, bár néhányan kétségbe vonják szerzőségét”.⁴⁷

Természetesen nem szabad elfelejtenünk, hogy amint azt maga Mátyás is írja leveleiben, hogy a király végső politikai célja a törökök „finalis destructiója” volt, még ha az időnként háttérbe is szorult nagyobb európai tervei – német-római császári cím – mellett. Bárha igaz Horváth János következtetése, a török elleni harc keretében felmerült Konstantinápoly felszabadításával esetleg egy másik, a kelet-római császári cím felélesztésének gondolata is, mint mátyási ötlet. Mindenesetre a Dzsem herceggel kapcsolatos komoly diplomáciai tárgyalások, ennek során a herceg, aki Mátyás szerint állítólag az ő unokatestvére volt, a magyar udvarba való átszállításához való szívós ragaszkodás ezekhez valami alapot adhatnak.

Inkább közelít viszont az államelmülethez Callimachus a *Consilium* című munkájával, amelyben: „az absolutum dominium-ot tűzi ki ideálul, s evégből ad tanácsokat a korlátlan hatalom eszközeinek kiépítésére, a nemességgel szemben a köznépre támaszkodásra, a fejedelmi bevételek fokozása mellett a nemesség vagyoni helyzetének gyöngítésére.”⁴⁸ Mindez a mátyási politika elemzésének végső szintetizálása. Tehát egy új jelenség, az uralkodói egyéniség, illetve a céltudatos kormányzás kerül előtérbe, most még csak konkrét uralkodó kapcsán. E korai abszolutisztikus kormányzást megalapozó elmélet kapcsán hívják fel a figyelmet Aurelius Brandolinus

⁴⁵ Horváth János, i. m. 118.

⁴⁶ Mai fordítását lásd Oláh Miklós: *Athila*. Kulcsár Péter fordítása. 329–390. In *Humanista történetírók*. Szerk. és vál., jegyz. Kulcsár Péter – Kulcsár Margit. Budapest, 1977.

⁴⁷ Beke Margit: Bár-Kalán nembeli Kalán. 87–88. és Irodalom 4. pont. In *Esztergomi érsek 1000–2003*. Szerk. Beke Margit. Budapest, Szent István, 2003.

⁴⁸ Kardos Tibor: Callimachus. Míni Könyvtár. XXXVI. k. és uő: Mátyás udvara és a krakkói platonisták. *Apollo* I. 1934. 36. Huszti József: Callimachus experiens költeményei. 1927. Idézi Horváth János, i. m. 117–119, 289.

Lippusra (Balogh Jolán szerint „Aurelio Brandolini... a vak firenzei humanista”),⁴⁹ aki állítólag eredetileg Mátyásnak írott munkájában, a *De comparatione rei publicae et regni*ben egy „atya, fiú és és egy firenzei nemes beszélgetése” keretében elmélkedik a köztársaságról és a monarchiáról, amelyben az utóbbi, a monarchia természetesen a „magasabbrendű”.⁵⁰ Ugyanitt mondja-mondatja Brandolinus a fejedelemmel, hogy „a király nem szolgálja vagy eszköze, hanem ura a törvényeknek”. („Regem ergo non legum ministrum aut instrumentum esse, sed legibus presse dominarique perspicuum est.”⁵¹) Mátyás egyénisége sokat foglalkoztatta a korabelieket, így a történetíró Thuróczyt is, aki megjegyzi az uralkodó kapcsán, hogy ő egy „dissimulandi magister” volt.⁵² Tulajdonképpen egy korai *Il Principe*. Kései értékelőjét idézve valóban egy reneszánsz uralkodó alkata fogalmazódik meg benne. Mégpedig az ellentétre építő reneszánsz fejedelem egyénisége, ekképpen: „Hízeleg és fenyeget, kér és parancsol, megvesztegeti vagy meggyőzi ellenfeleit.” Ha pedig így nem ér célt, akkor erőszakhoz nyúl. Ha ez sem vezetne eredményre, akkor tettei a felejtést: „de amint az alkalom kedvezőnek látszik – egy szélroham, és indulatainak tengere megint háborog”. Ezért is mondhatta róla a kései esszéista, hogy „Mátyás a nagy Machiavelli tanítványa, Machiavelli előtt”.⁵³ (Ugyanakkor a szakirodalomban egységesnek tűnik az az álláspont, hogy Mátyás autokrata hajlami ellenére sem viselkedett úgy például az ellene lázadókkal és összeesküvőkkel, mint ahogy néhai elődje, Luxemburgi Zsigmond király, aki szinte vérengzést rendezett Budán az ellene lázadó Kont és társai kivégeztetésével. Így például Mátyás az ellene lázadó főpapokat sorra „csak” bebörtönöztette.⁵⁴) Talán ezekhez a Mátyás-történetekhez kapcsolható a korszak ismert humanistája Galeotto Marzio műve is: „De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis S. regis Matthiae, ad inctum ducem Joannes filius”, amely a szakirodalom szerint

⁴⁹ Balogh Jolán: *Mátyás király és a művészet*. Budapest, 1985, 50.

⁵⁰ Bónis György: *Középkori jogunk elemei. Római jog, kánonjog, szokásjog*. Budapest, MCMLXXII. 80–81. A mű magyar nyelvű fordítására felhívja a figyelmet Bónis: Angyal Pál: *A köztársaság és a királyság összehasonlítása*. Budapest, 1928. In Bónis György: *Középkori jogunk elemei*, i. m. 122. 94. lbj.

⁵¹ Horváth János, i. m. 116. ugyanezt lásd Bónis György: *Középkori jogunk elemei*, i. m. 81. mégpedig az eredeti latin szövegrésszel. Bónis tudósítása szerint (uo. 80.) eredetileg Corvin Jánosnak íródott a mű, egy quasi 'speculum regis'-ként, de a „király halála miatt Lorenzo Medicinek ajánlotta könyvét”.

⁵² A 'dissimulatio', mint az udvari kultúrában az ötödik kardinális erény lásd Vigh Éva: *Éthos és kratos között. Udvar és udvari ember a XVI–XVII. századi Itáliában*. Budapest, 1999, 1 107–47. Míg a 'dissimulatio-simulatio' fogalomparra illetve ellentétükre lásd Acetto 1641-es találó meghatározását. Uo. 166. 4. lbj.: „Azt disszimuláljuk, ami van, és azt szimuláljuk, ami nincs.”

⁵³ Riedl Frigyes: *A magyar irodalom fő irányai*. Budapest, 1896, 51–59. Hivatkozza Horváth János, i. m. 116–117.

⁵⁴ Várdai Péter kalocsai érseket is börtönbe vettette, Árva várában, majd Visegrádon ahol haláláig maradt. Árva történet konfínálásáról maradt fenn az anekdota, hogy Mátyás ezen szavakkal vagy inkább szójátékkal küldte árvai börtönébe az érseket: „Arva fuisti Petre, arva eris, et in Arva morieris!” („Árva voltál Péter, Árva leszel, és Árvaiban fogsz meghalni!”)

1485 táján keletkezhetett.⁵⁵ Érdekessége a műnek módszerét tekintve, hogy a szakirodalom szerint a címben is jelzett mátyási jelzőkön túl önmagára, a szerzőre halmoztat az uralkodóval dicséretet, mégpedig az erények sajátos hármasságát: „virtus, mindentudás, élc (szellemesség)” triászát, tulajdonképpen „ugyanolyan jelenségeket, melyeket könyve Mátyásban akar felmutatni”.⁵⁶

Tulajdonképpen a Callimachus Experiens által írott Attila mint történeti tanító mű csak egyike azoknak a hazai humanista munkáknak, amelyek történeti keretbe ágyazottan a kor államelméleti felfogását is representálják. Természetesen ez nem példa nélküli a hazai irodalomban. Emlékeztetnék a korábban már elemzett Anonymus- és Kézai-féle krónikákra. Akár ezek folytatásaként is felfogható Tótsolymosi Apród János Küküllei főesperes, esztergomi érseki vicarius, királyi káplán, közismert nevén Küküllei (Apród) János műve, a *Chronicon de Ludovico rege*. Nagy Lajosról, a nagy királyról készített életrajza, akár új műfajnak is felfogható, s láthatjuk, hogy e műfajnak, az uralkodói életrajzoknak követői is lesznek. Anélkül, hogy a részletekben elvesznénk, mindenképpen megemlítendő a Hess András-féle 1473-as *Chronica Hungarorum* vagy *Budai Krónika*, illetve Thuróczy János (prothonotarius) ítélmesternek a *Chronica Ungarorum*,⁵⁷ továbbá Antonio (Marco) Bonfininek Magyarország, illetve Mátyás története a *Hungaricarum Rerum Decades IV et dimidia*⁵⁸ című, illetve a Hunyadiakról: *Libellus Corvinae domus origine* írott munkáiban, nemkülönben Petrus Ransanus lucerai püspöknek (állítólag Beatrix királyné biztatására írt)⁵⁹ magyar történetét, az *Epithoma rerum Hungararum*, valamint az *Annales omnium temporum*⁶⁰ már otthon, Itáliában befejezett művét, továbbá az olmtüzi születésű gyulafehérvári kanonok, püspöki vicarius, Stephanus Taurinusnak (Stieröxel István) a *Stauromachia*ja a Dózsa-féle parasztháborúról: „Stauromachia, id est Cruciatorum servile bellum.”⁶¹

⁵⁵ Közzétette Juhász László In *Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum*. 1934. „De egregie etc. dictis ac factis regis Mathie.”, lásd még Horváth János, i. m. 138, 290. Rövid értékelése a munkának Klaniczay Tibor tollából. In *Janus Pannonius – Magyarországi humanisták*, i. m. 1538., míg a mű magyar fordításának – Kardos Tibortól – legújabb közlése: Galeotto Marzio: Könyve Mátyás király kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről, fiához a nemes János herceghez. 52–107. In *Humanista történetírók*. Vál. és jegyz. Kulcsár Péter. Budapest, 1977.

⁵⁶ Horváth János, i. m. 141.

⁵⁷ Magyar fordítás: Thuróczy János: Magyar krónika. Ford. Geréb László. 108–122. In *Humanista történetírók*. 1977, i. m.

⁵⁸ Magyar fordítása: Antonio Bonfini: Magyar történet. Ford. Kulcsár Péter. 122–289. In *Humanista történetírók*. 1977, i. m.

⁵⁹ E. Kovács Péter: *Matthias Corvinus*. Budapest, 1990, 191.

⁶⁰ A legutóbbi magyar fordítása: Pietro Ransano: Minden idők évkönyvei. 41–52. Ford. Kulcsár Péter. In *Humanista történetírók*. 1977, i. m., illetve uo. 1050–1051. Kulcsárnak Ransanusról rövid életrajzi summázatát.

⁶¹ Magyar fordítása: Stephanus Taurinus: *Stauromachia*, avagy a keresztesek paraszti háborúja. Ford. Muraközy Gyula. 227–290. In *Janus Pannonius – magyarországi humanisták*. Vál. és szöveg. jegyz. Klaniczay Tibor. Budapest, 1982.

Fenti szövegek latin nyelvűsége mellett másik jellemzőjük e munkáknak, hogy idegen származású, nem magyar humanisták munkái, másrészt pedig szerzőik – Thuróczi leszámítva – nem lévén jogászok, érthetően – mai fogalmaink szerint – egy korabeli „bölcész” szemüvegén át közvetítik hatalom- és államfelfogásukat. Sőt éppen e jelleg miatt olyan műfaji sajátosság is felmerül, mint az említett Stauromachia, amelynek ráadásul görög címe van, s egy eposz, tehát hősköltevény formájában beszéli el a Dózsa-féle történéseket. (Nota bene az első hazai eposznak számít, mert a Janus Pannoniusé elveszett.) Ezzel pedig olyan messze mutató irodalmi műfaj meg- vagy újrateremtője lesz, mint amilyenek egyik legékesebb manifesztációja majd Zrínyi eposza, a *Szigeti veszedelem* lesz.

Ugyanakkor születik költemény a neves Balbi (Balbus) Jeromostól (eredeti neve Acellini), velencei származású jogtudóstól (aki a párizsi egyetemen megkapta a „rhetor gloriosus” címet is, később a prágai egyetem tanára, majd Budán II. Ulászló alatt a királyi gyermekek –Lajos és Anna – nevelője), a „Sodalitas Danubiana” tagja, Budán kancelláriai tisztviselőtől, magyar királyi diplomatától, aki Werbőczyvel együtt vesz részt követségben a nevezetes birodalmi gyűlésen Wormsban, s ahol Luther megtérítésében is közreműködött. Egyik műve a *De laudibus bellicis regis Pannoniae*, amit „Állítólag még Mátyás királyra írta, de aztán Miksának ajánlotta” – mondja Horváth.⁶²

Ám alaposabb vizsgálódással konkrét államtudományi munkákat is találunk. Legkorábbi ugyan még nem ilyen, a Guido da Columna (de Columna) által írt munka, legalábbis címét tekintve: „Trója története” – melleleg Zsigmond király olvasmányai közül való –, hiszen ez egy trubadúr regény, ahol XIII. századi lovagok harci és szerelmi kalandjai fűződnek össze. Ám a „trójai álarc alatt” – figyelmeztet a szakirodalom – érdekes következtetéseket találunk, amikor Priamus király egy kérdés eldöntésére „generale colloquiumot hív össze”, mégpedig azért, mert: „Ámbár a történetek elég mélyen érintenek engem, közösen érintenek valamennyiünket is. És ami mindenkit érint, mint a bölcs mondása, azt mindenkinek jóvá is kell hagynia.” (‘Quod omnes tangit, debet ab omnibus approbari’ – a Codex Iustinianus szerint).⁶³ A rendiség legismertebb közjogi elvének megfogalmazódása egy lovagregényben éppen annak a közfelfogásban való általános elterjedtségét tanúsítja, immáron Zsigmond korában, mégpedig pár évtizeddel az 1439-től rendszeressé váló rendi országgyűléseink, illetve 1447-től a legfontosabb rendi közjogi garanciákat (királyválasztás, évenkénti országgyűlés, továbbá az adóztatás, katonaillesítés országgyűlési hozzájárulásához kötését) rögzítő törvények előtt.

⁶² Magyar fordítása: Hegedűs István In *Irodalomtörténeti Közlemények*. 1921. Hivatkozva még Horváth János, i. m. 232, 294.

⁶³ Mályusz Elemér: *Zsigmond király uralma Magyarországon*. Budapest, 1984, 269. Guido da Columna további munkáira lásd még Horváth János, i. m. 41.

Közbevetőleg megjegyezzük, hogy mindmáig kiadatlan a Pozsonyi Káptalan Könyvtárának egy kézírata, amit G(e?)schöff Miklós 1473-ban másolt le. Bónis hívja fel a figyelmet Knauz nyomán erre a summára, ami a *Summa collocutionum sive communeloquium* címet viseli.

Bónis annyit közöl e kézirat mőről, hogy: „Ez a gyakorlati etikát államelméleti megjegyzésekkel keveri, s az organikus államtan hatását tünteti fel, jogi értekezésnek azonban nem tekinthető.”⁶⁴

Bartoniek Emma, illetve Bónis György egy másik sajátos középkori forrásra, egy summára is figyelmeztetnek, amely Magyarországon biztosan meg volt – többek között – Bártfán, a városi tanács 1474–93 közötti szerzeményeinek (jogi kézirat művek) sorában és a *Summa Astesana* címet viseli. Erről a szakirodalomnak egybehangzó véleménye az, hogy „A Summa Astesana a híres ferences prédikátorok, Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát államelméletének a forrása”⁶⁵ (feltehető, hogy több másolati példánya létezett). Azt már mi tesszük hozzá, hogy ebből a szempontból Temesvári Pelbártnak, különösen a nagy magyar szent királyok, Szent István és Szent Lászlóról szóló ünnepnapi predikációi különösen fontosak. Fentiek számunkra azt támasztják alá, hogy változatlanul él a középkori hagyomány még a XV. században is, midőn az egyházi szerzők még mindig fontosnak tartják a hatalom elméletére vonatkozó tanításainak nemcsak írásban való összegzését, hanem annak a tanítás útján való terjesztését is.

Ugyanakkor viszonylag meglepő helyeken, Németországban és Itáliában is születik ilyen, magyar vonatkozású munka. Az elsőre példa lehet a neves humanista Aeneas Silviusnak a *De institutione puerorum* című munkája, amit a gyermek V. posztumusz László király nevelőjének Wendel Gáspárnak írt, nyilván a királyfi neveléséhez adott pedagógiai tanácsokat.⁶⁶ Míg a másik exemplum, a külföldre került, eredetileg Vitéz Jánoshoz és a Hunyadiakhoz kötődő, később karthauzi szerzetessé lett Andreas Pannonius, aki 1467-ben Mátyás számára készített középkori mintára, egy speculum regist, királytükrot, mégpedig *Libellus de Virtutibus* címmel. A szerző: „Kéri Mátyást, ismételten olvastassa fel magának e könyvet...” Az egyesek által „frater Andreas Pannonius”-nak nevezett humanista szerző ezen munkáját a Mátyásnak dedikált művek sorában nyilván tartják, mint „tanító jellegű értekezést”.⁶⁷ A szakirodalom úgy tudja, hogy Galeotto Marzio a már említett Mátyásról szóló munkájához (*De dictis et factis etc.*) használta „Andr(eas) Pannoniusnak Mátyás számára írt »De

⁶⁴ Bónis György: *Középkori jogunk elemei*, i. m. 42.

⁶⁵ Bónis György: *Középkori jogunk elemei*, i. m. 56. 104. lbj.

⁶⁶ Fináczy Ernő: *A renaissance-kori nevelés története*. 1919. 36. Felhívja rá a figyelmet Horváth János, i. m. 45, 87.

⁶⁷ Balogh Jolán: *Mátyás király és a művészet*. Budapest, 1985, 49.

virtutibus«-át»⁶⁸ Tehát a *De virtutibus*nak a király számára küldött példányán túl további exemplumok lehettek a budai humanisták birtokában.

Megjegyezzük, hogy az uralkodónak történő felolvasás régi gyakorlat az európai királyi udvarokban. Zsigmond királyról tudjuk, hogy állandó lectora volt egy aulicus, név szerint Bilkei István, akinek a feladata volt az uralkodónak történő felolvasás, amit Mályusz azzal egészít ki, hogy feltehetően őt terhelte „a keresettebb kifejezéseknek, a nehezebben érthető részeknek a köznyelv szavaival való tolmácsolása»⁶⁹ Láthatóan hasonló gyakorlatot őrzött a Mátyás-féle budai udvar is, ahol még a királyné, Beatrix is, komoly műveltsége ellenére szintén tartott maga mellett felolvasót, mégpedig ezek egyik legjelesebbje maga Antonio Bonfini volt.⁷⁰

Egyébként frater Andreas Pannonius, majd a karthauzi rend Ferrarában lévő kolostorába kerülve az ifjabb Estei herceg, Herkules számára szintén írt egy újabb Libellus de Virtutibus.⁷¹ Ennek, mármint a Mátyásnak írott *Libellus de Virtutibus*ának közvetlen hatásáról fentebb már szóltunk. Viszont arról nincs pontos tudomásunk, hogy az időnként nagyvonalúan mecénáskodó Mátyás miért és milyen könyvet ajándékozott egy másik, ferences szerzetesnek: Thomas de Hungariának.⁷² Arról szólnak ugyan korabeli források, hogy Mátyás a teológiai irodalmat is ismerte: „hogy a szent könyveket (sacra litteras) nagy szenvedéllyel olvassa.” Erről a Bibliotheca Corvina gyűjteménye ékesen tanúskodik, sokoldalúságát szintén a korabeliek is magasztalják, sőt magát a könyvtárat „sacellum sapientiae” -nek (tudás szentélye) vagy másutt „Musarum sacellum”-nak (Múzsák szentélye) nevezték.⁷³

A speculum regisek egyébként köztudottan a virágzó középkor termékei, emlékezzünk csak a fenti, Szent István-féle Intelmekre. A műfaj magyarországi fennmaradása a későbbiekben is sajátosság formákban jelenik meg. Ilyen különlegesség Diomede Carafa által a Magyarországra készülő Beatrix számára készített királyné-tükör is: *De institutione vivendi* (Tanítás az életvezetés szabályairól)⁷⁴ Majd látni fogjuk, hogy milyen közkedvelt a hazai értelmiség körében az ilyenek fordítása (lásd

⁶⁸ Horváth János, i. m. 140. így folytatja: „amelyet valószínűleg ő maga hozott el Olaszországból Budára, annak a keresztyén erényekről szóló *fejtegetései ösztönözték, hogy megfelelő illusztráló példákat mondjon el Mátyás életéből*, s mint az ő is külön fejezetet szentel egy-egy magyar előkelőség dicsőítésének.”

⁶⁹ Mályusz Elemér: *Zsigmond király uralma Magyarországon*. Budapest, 1984, 269–270. „Munkájáért a jutalmat urától ennek élete utolsó heteiben szerezte meg... Három falu királyi jogát kapta meg...”

⁷⁰ Többben is hivatkoznak rá. Többek között *Humanista történetírók*, i. m. 1069. Kulcsár Péter adata.

⁷¹ Fraknoi Vilmos – Ábel Jenő: *Irodalomtörténeti Emlékek. I. Janus Pannonius*. 1886, illetve Huszti József: *Janus Pannonius*. Pécs, 1931, 2310. elemzi: Horváth János, i. m. 171–172, 291. Itt említi, hogy frater Andreas Pannonius azt tanácsolja Mátyásnak, hogy három püspökkel olvastassa fel magának a munkát, s ezek egyike Janus Pannonius legyen.

⁷² Balogh Jolán, i. m. 44.

⁷³ Balogh Jolán, i. m. 44–47.

⁷⁴ Marcus Tanner: *Mátyás király könyvtára. Az elveszett corvinák nyomában*. Budapest, 2011, 128, 284.

Antonio Guevara: *Horologium Principiuma*, amit 'Fejedelmek serkentő órája' címmel ültetnek át magyarrá), illetve egyes kiemelkedő személyek részéről még mindig természetesnek tűnik a királytükör írás. Elegendő itt majd a későbbiekben Pataki Füsüs Jánosnak 1626-os munkáját, a Bethlen Gábornak ajánlott, a *Királyoknak tükörét* említeni, vagy öreg Rákóczi György fejedelemnek fiához, ifjabb Györgyhez írott „intelmek”-ről, az 1637-es „Fejedelmi Parainesis”-ről beszélni, hogy azután rejtett patakként formájában, mint kései irodalmi hagyomány Kölcsey Ferencnek a *Parainesis*-ében csúcsosodjon ki.

Másik, ha nem is ilyen korai munkának tűnik a már említett Eck (Eckius) Bálintnak egyik 1520-as munkája „*De reipublicae administratione*” című, amit pártfogójának, Thurzó Eleknek ajánlott.⁷⁵ A műnek, ha nem is a keletkezését, de ajánlását megmagyarázza, hogy Eck Bálint a patronusa leányának, Thurzó Orsolyának volt a nevelője. (Nota bene ennél népszerűbb lehetett *De arte versificandi opusculum* című, először még 1515-ben Krakkóban kinyomtatott munkája, mivel azt később többször is kiadták.) Egyébként már a címbeli „adminstratio” = kormányzás fogalom megjelenése is érdekes Eck Bálintnál, mint az újkori latinság műszava. Ennek közkedveltségét tanúsítja, hogy a közismert – Konsztantinosz Porhürognéosz-féle görög-bizánci államelméleti, mégpedig kormányzattörténeti munkát, a *Peri dioikészeoszt*, is ekkor a humanisták latinul már *De administrando imperio* címmel adják ki. Ezek után majd szinte természetesnek fog hatni Kovacsóczy Istvánnak, a Báthoriak bizalmasa, egykori Páduában tanult diák, erdélyi kancellár egyik dialógusának címe: *De administratione Transsylvaniae*.

Fontos megjegyezni, hogy bár kifejezett államelméleti munkákat a fentiekén túl hiába keresünk a XV. századi magyar humanistáknál, hiszen csak néhányan voltak jogászok köztük, ám mégis elszórtan akár egy vers, epigramma vagy eposz keretében is, még ha töredékesen is, elhangzanak államelméleti megállapítások. Ezek leginkább a hatalommal kapcsolatosak, és akár axiomaszerűek is lehetnek. Eleve mottóul lehetne idézni Janus Pannonius egy sorát, amelyben a jelen vizsgálatára, s nem a múlt példák felidézésére buzdít. Azt mondja a költő Janus, hogy: „nappal gyűjt lámpát, aki folyton a múltat idézi.”⁷⁶ Talán ezért ilyen modern példával él Janus Pannonius az említett költemény egy sorában, amikor az itáliai városokban éppen e tájban sorozatosan kiépülő egyeduralomra céloz. Sajátos megfigyelő, ahogy az uralom megszerzését epigrammaszerű tömörséggel írja le. Éppen Velence politikai berendezkedésének dicséretével foglalkozik: „S bár gyülevész nép ez, mely tarkán összeverődött, nincs város hol jobb s békésebb lenne a polgár, nem marakodnak,

⁷⁵ Klenner Aladár: Eck Bálint. (h. é. n. ([1937]) feldolgozását idézi Horváth János, i. m. 244, 294, 304.

⁷⁶ Janus Pannonius: Dicsőítő ének a velencei Giacomo Antonio Marcellóhoz. 177. In *Janus Pannonius – Magyarországi humanisták*, i. m. 177.

tiszteli itt mindenki a törvényt, még a nemes sem nyúzza, zsarolja galádul a népet, s föllázadva a nép se kívánja a zsarnokuralmat.”⁷⁷ Majd így folytatja: „Már ezer éve, hogy itt még mindig szűz a Szabadság, kényuralom durván nem törte le durván zsenge erényét.”

Sajátos megfigyelő a már emlegetett Taurinus Stephanus is. A 'Dózsa'-eposzában – *Stauromachia* című munkájában – Várdai Ferenc,⁷⁸ a már említett „szépszólású” püspök szájába adja a hatalommal kapcsolatos alábbi – szinte tanító – sorokat. „Kit nem a legszelídebb hajlam vezet, az fejedelme másnak nem lehet, és szívében ahány gonosz érzés, annyi gaz úr rabja, s mi gazul szerzett, gazul is vész gyakran el... Nem tartós az uralma a hitvány gyáva vezérnek, mert ha kegyetlen a főrendhez, s gyilkolja polgárt, sok vérontással tarthatja meg azt, amit orzott.”⁷⁹ Természetesen a békekészséges kormányzás hirdetése mellett a parasztháború indítóit megbosszulni ő is jogosnak tartja. A kor humanista szokásának megfelelően, antikizáló formában Jupiterrel mondatja ki a sentenciát: „...törvény ennél igazabb nincs: mint ahogyan maga ölt, éppúgy pusztuljon a gyilkos.”⁸⁰ De ugyanígy tanulságos az eposzának záró tétele is: „Az idő az emberek próbaköve.”⁸¹

A fragmentumok között talán a legérdekesebb, hogy egyes utalásokból s rövid meghatározásokból, amiket Mátyásra vonatkozva mondtak humanistáink, töredékesen, de összerakható egy általuk tapasztalt uralkodói kép. Ennek eredményeként Mátyás némileg autokrata uralkodónak tűnik, a kormányzati zsenialitásai ellenére. Őket egyrészt meglephette időnként egy-egy uralkodói döntés vagy reagálás, hiszen a kor egyik legműveltebb uralkodójával álltak szemben. Másrészt valószínűleg a szoros itáliai kapcsolatok miatt is valamiféle politikai aggódásuk figyelhető meg. Ugyanis ott, amint ez közsímet, éppen ekkoriban váltják fel a kis itáliai városköztársaságokban az addig hagyományosnak tartott köztársasági, tehát testületi kormányzást az új típusú egyeduralmakkal, a signoriákkal, amelyek azután az *Il Principe* típusában összegződnek. Mátyás életében erről nyíltan beszélni nem lehetett, de utalásaikkal, rejtett megjegyzéseikkel, képes beszéddel, amelyekhez a humanisták nagyon is értettek, tudatosan többször is megfogalmazták aggódásukat. A fenti fragmentumok erre tipikus példák.

⁷⁷ Janus Pannonius: uo. 180.

⁷⁸ Stephanus Taurinus a már említett erdélyi püspökség kanonokja és püspöki vicarius volt. Ez utóbbit jogi ismeretei is indokolták, hiszen már korábban „Bakócz Tamás érsek szolgálatába lépett, mint jogtanácsos”. Így későbbi püspöke az említett Várdai Ferenc volt, akinek magasztalása e miatt is indokolt lehetett részéről. Rövid életrajzát Klaniczay Tibortól lásd In *Janus Pannonius – Magyarországi humanisták*, i. m. 1351.

⁷⁹ Stephanus Taurinus: *Stauromachia*, i. m. 275. In *Janus Pannonius – Magyarországi humanisták*, i. m.

⁸⁰ Stephanus Taurinus; i. m. 286.

⁸¹ Stephanus Taurinus, i. m. 289.

Érdekes ebből a szempontból Bónis György értékelése is, aki a középkori legisták által megfogalmazott uralkodói koncepciójának („rex est imperator in regno suo”, vagy ahogy John Fortescue, VI. Henrik angol kancellárja fogalmazott: elítélendő az a felfogás, hogy „Quod principi placuit, legis habet vigorem”) fokozatos megerősödésével, kimondatlanul is előkészítettek elméletileg egy autokrata, később – s ezt mi tesszük hozzá – abszolút uralkodói hatalmat, illetve annak legalizálását. (Éppen erre hivatkozva mondja az angol jogtörténet, hogy a Lancaster-ház kormányzása „alkotmányosabb volt, mint az előtte vagy utána lévők”.⁸²) Bónis úgy látja, hogy ezekből a – középkori Magyarországon is felbukkanó – legista koncepciókból akár tudatosan is levonhatta következtetését a kor jogtudósi köre. Ugyanakkor itt állt ténybeliségében egy Európa-szerte megerősödött rendi „alkotmányosság”, amely éppen a korlátlan uralkodói hatalom jogi keretek közé szorítását valósította meg. Bónis ebben látja Werbőczy nagy érdemét, hogy tudniillik a Szent Korona-tannal egybe tudta békíteni ezt a két nagy irányzatot, s a Szent Korona-tagsággal lényegében az organikus fejlődés nyomán előállt szerződéses kapcsolatot, azaz az uralkodó és a rendek szövetségét fogalmazta meg. Itt látszik számunkra fontosnak a fent már emlegetett angol példa, ahol VI. Henrik kancellárja, John Fortescue (*De Laudibus Legum Angliae*), igaz, pár évtizeddel korábban (1463–64), de szintén középkori eszmék, az organikus államtan corpus felfogása talaján állva hasonlóan az uralkodói hatalom korlátozottságát fogalmazta meg. (Nota bene még századokkal később is a *De Laudibus* az angol jogtanításban alaplúnak számít.⁸³) Szerinte – mármint Fortescue szerint – a jog az, amely összeköti a „dominium politicum”-ban⁸⁴ a főt, a királyt és a tagokat. Így tehát a jog köti az uralkodót. Ezt különösen élesen fogalmazza meg Aquinói Szent Tamásnak a *De Regimine Principum* című munkájára hivatkozva, hogy az olyan berendezkedésű királyságban is, mint az angol, ott az uralkodó hatalma korlátozott, mégpedig: „the sovereign power is restrained by political laws.”⁸⁵

Werbőczy nagyjából hasonlóan fogalmaz. Ha alapos vizsgálat alá vesszük a *Tripartitumot*, azt tapasztalhatjuk, hogy kettős kötő erőt is kimunkált a fő és a tagok között. Egyrészt az Első rész 3. cím 6. §-ában beszél a kölcsönös átruházásról, azaz a királyt a nemesek választják. Ugyanakkor a Szent Koronára a királyi hatalom „a községtől és a község hatalmából az uralkodással és országlással együtt átruháztatott”, így többek között a nemességadományozás joga is. Egy a második aktusban megválasztott királyra pedig a koronázás tényénél fogva ezt a Szent Koronában meg-

⁸² J. E. A. Jolliffe: *The constitutional History of medieval England*. London, 1937. 448., idézi H. L. Gray (Commons' Influence on Early Legislation) véleményét: „the régime of the Lancastrian monarchy was more »constitutional« than those which preceded and followed it.”

⁸³ W. S. Holdsworth: *A History of English Law*. Vol. VI. 1924. 494., Uo. 562. Fortescue kései leszármazottja publikálja őse műveit. Először a *De monarchiát* 1714-ben, majd a *De Laudibus* 1741-ben.

⁸⁴ J. E. A. Jolliffe: *The constitutional History*, i. m. 485.

⁸⁵ L. A. Poole: *English constitutional History*. London, 1929, i. m. 324.

testesülő hatalmat ráruházták vagy translatalják. Ebből a kölcsönös átruházásokból dedukálja Werbőczy, hogy a Szent Koronában a király és a nemesség „oly kölcsönösen függ mindenha, hogy el nem választathatik, s egyik a másik nélkül nem létezhetik”. Meglátásunk szerint Werbőczy másrészt a jogi praktikum oldaláról kiindulva, a szerződések ismert elemét, az esküt is felhasználva, nála a kölcsönös eskü (az első rész 9. cím 6. §-ban szól arról, hogy a király, a korona fejre tétele előtt „hitet szokott letenni”, míg a 12. cím első bekezdés utolsó fordulatában mondja, hogy a főpapok is a törvényesen megkoronázott királynak „épen úgy, mint ugyanazon ország világi személyei, a hűségi hódolásra mindenkor köteleztetnek”) is összeköti a tagokat a fővel, mégpedig egy sajátos corpusban: a Szent Koronában.

A SZENT KORONA-TAN ÉS WERBŐCZY SZINTÉZISE

IV. Béla 1231-es levelében, a birtokrestauráció végrehajtása során írta, hogy „felvirradt a magyarok megváltásának, a királyi méltóság visszaállításának, a korona szabadsága helyreállításának napja”.⁸⁶ Ez az – akár mottóként is helytálló – oklevélrészlet világosan visszautal Werbőczy előtt majd kétszázötven évvel a koronatan hazai különös megbecsülésére, s nem akárhol, hanem a királyi udvarban, illetve a kancelláriában. Talán meglehet, hogy ennek van valami összefüggése a király, IV. Béla alatt többször is hangoztatott országépítő politikával, az oklevelesen „reformatio regni”-nek nevezett folyamattal.⁸⁷

A Szent Korona-tan egyik alapját alkotó „koronatan”, IV. Béla-kori emlegetése, arra hívja fel a figyelmet, hogy erre az időre ez a teória már megszilárdult. Maga a Szent Korona-tan, mint hatalom felfogás, létrejöttét elsősorban annak köszönheti, hogy a középkori jogi felfogásban eleinte ismeretlen volt a jogi személy fogalma, sokáig nem ismerték ezt az elvonatkoztatást. Azt már érzékelték a korabeli jogtudósok, hogy az állam mint a területén élő személyek mesterséges együttese jogilag más minőség, mint az egyes egyedek, de ezt nem tudták határozott egységes jogi fogalommal kifejezni. Így quasi helyettesítő megoldásként került alkalmazásra a magyar állam megszemélyesítőjeként vagy szinonimájaként a Szent Korona. Az államot ilyen módon megszemélyesítő tárgyhoz mint jogi fogalomhoz további, szintén jogilag releváns következtetéseket fűztek. Ezek együttese adja az ún. Szent Korona-tant.

Eckhart Ferenc tanítása szerint a Szent Korona-tan hármas jelentéstartalommal bír: egyrészt jelentette az uralkodó főhatalmát, illetve a királyt megillető jogosítványok „absztrakcióját”, másrészt jelentette a hatalomgyakorlók körét, harmadrészt jelentette az ország mint földrajzi egység területét. Ez a hármas jelentés tartalom

⁸⁶ Kristó Gyula: *Az Aranybullák évszázada*. Budapest, 1998, 64.

⁸⁷ Szücs Jenő, 1993. 12, 96, 128, 312.

egyértelműen a korábbi „regnum”-ország fogalom transzformálásából, azaz annak szintén hármas jelentéséből következett.⁸⁸ (Eckhart megjegyzi, hogy a regnumnak ez a jelzett hármas jelentéstartalma egyaránt jelen van az 1222-es Aranybullában!) A regnumot kitevő hármas jogosítványcsoport először az 1380-as években kezd átcsúszni a Szent Koronára, amidőn világosan külön tudják választani a király személyétől a közhatalmat, amit az ekkor bekövetkező interregnumok is elősegítenek. (Aktuálisan nincs hatalmat gyakorló király, vagy fogságban van, de helyette a korona jelen van!)

Meg kell jegyeznünk azt is, hogy a koronának mint különös misztikus tárgynak a tisztelete, illetve szimbolikus felruházása különféle jogosítványokkal más országokban sem ismeretlen, de önálló hatalomfelfogássá csak Magyarországon teljesedett ki. Ugyanakkor ennek a tanításnak közép-európai kisugárzása is ismert, így a Cseh Királyságban – corona regni Bohemiae, Lengyelországban – corona regni Poloniae, sőt egyes észak-balkáni államokban, így Szerbiában is.⁸⁹ (Legújabb kutatások még a Dán Királyság koronafelfogásáról is írnak, bár ennek viszonyrendszere más európai országokéval eleddig nem tisztázott.)

Azt is megjegyezhetjük, hogy a kora középkori európai jog más formákkal is kísérletezett. A bizánci birodalomból ismert, hogy ott az egyes kolostorok védőszentjei, a titulusai kezdtek jogi személyiségként viselkedni, így a hívők a szentnek adták a kolostornak szánt ajándékot, a szent járt el esetleg a kolostor nevében, stb.⁹⁰ Talán bizánci hatás eredménye, hogy a velencei Köztársaság is magát gyakorta védőszentjéről, Márk evangélistáról, Szent Márk Köztársaságának írta. Hasonló példát maga a római pápaság is mutatott, ahol az abszolút kizárólagosságra törekvő Szent Péter-kultusz egyrészt háttérbe szorított más Rómában lévő szent intézményeket, akár még a lateráni palotát és székesegyházat, s annak védőszentjét, Keresztelő Szent Jánost is.⁹¹ Így gyakorta a pápának okozott sérelem Szent Péternek okoztatott, bizonyos jövedelem is a pápának járván, azt hivatalosan Szent Péternek utalták. (Lásd a ’Péterfillér’-eket.) Figyelemre méltó az az egyháztörténeti tény is, hogy a kora középkori Hispániában nemigen ismerték el a hispán egyházaknak Rómától való függőségét. Ezt az a tény támasztotta alá, hogy Hispánia területén élt és térített Szent Jakab apostol, a tizenkét apostol egyike (mai szóval Szent Péter „kollégája”, apostoltársa). Sírja nem véletlenül vált az egykori „Íria Flaviá”-ban, későbbi nevén Santiago de Compostellában, Európa leghíresebb zarándokhelyévé. IV. Alfonz, Leon és

⁸⁸ Eckhart Ferenc: *A szentkorona-eszme története*. Budapest, 1941, 68–70.

⁸⁹ Eckhart Ferenc, i. m. 142–158.

⁹⁰ Louis Bréhier: *A bizánci birodalom intézményei*. Budapest, 2003, 557.

⁹¹ Louis Bréhier: *Bizánc tündöklése és hanyatlása*. Budapest, 1999, 85–86. ahol már Kis Pippin az elfoglalt ravennai exarchátust nem adja át Bizáncnak, hanem „Szent Péternek adja át az összes meghódított várost. (756) – mindezek nyilvánvalóan azt mutatják, hogy egy új jog született meg a pontioniai találkozáson: a Szentszék szuverenitásának joga.”

Kasztília királya ezért írhatta egyik 1072-es oklevelében, hogy „egész Hispánia országa vagy kormányzata Szent Jakab főhatalma alatt van”.⁹² Am az a folyamat, hogy egy-egy védőszent lépjen fel jogi személyiséggel, a sikeresnek tűnő kezdetek után eltűnik a joggyakorlatból.

KORONATAN

A koronatanal kapcsolatban először a koronáról kell szólni. A Római Birodalomban a kései császárkorban keleti hatásra kialakult uralkodói fejék, a diadéma, amely sokáig nem bírt a hatalom szempontjából legitimáló erővel. Amint korábban jeleztük, az ótestamentumi felkenés, az „unctio” tölthette be legkorábban ezt a szerepet. Tudjuk, hogy Nagy Károlyt 800-ban már a Szent Péter-templomban a pápa megkoronázza. Am bizánci források éppen az unctiót, a felkenést emelik ki⁹³ mint újfajta furcsa szokást. 835-ből az Annales Bertiniani írja már a koronáról, hogy az „insigne imperii”, tehát a főhatalom szimbóluma.⁹⁴

Közismert, hogy Istvánt Esztergomban megkoronázták, tehát a „magyar államalapításnál” fontos jelvény lett a korona, bár jó ideig még a császártól, sógorától kapott szent lándzsa másolata is fontos szerepet játszott.⁹⁵ A magyar Szent Koronával kapcsolatban már az elnevezés gondot okoz. Hiszen az egyik régi verzió szerint annak jelzője egyértelműen Szent Istvánhoz köthető, hiszen egy szent ember koronája volt.⁹⁶

Másik lehetőségként a legutóbbi – ötvöstitörténeti – vizsgálódások álltak elő új megoldással. Szerintük a Szent Korona hátsó részén található viszonylag újkori csiszolású drágakő elhelyezése a koronán egy újkori átalakítás eredménye lehet. Annak helyén valamilyen régibb, a koronához korban is harmonizáló tárgy állhatott. Ez pedig a lengyel hagyományban megőrződött lilimos kereszt volna, amit Izabella ki-

⁹² Gericz József: Politikai és jogi gondolkodás Magyarországon VII. Gergely pápa korában. 156. In *Egyház, állam és gondolkodás a középkori Magyarországon*, i. m. az idézett szöveg: „S. Jacobo apostolo, in cuius ditione terra vel regimen consistit totius Hispanie.”

⁹³ Konstantinosz Manassész: Szünopszisz Khroniké. A régi és az új Róma. 190. In *A bizánci irtóadalom kistükre*. Szerk. Kapitánffy István. Budapest, 1974. „E szívesség fejébe most Leó a Régi Róma urának ünnepélyesen kihirdetvén Carolust, fejére koronát helyez, miképp a római szokás kívánja, sőt, utóbb zsidó szokással élve lábhegytől arcig felkeni királlyá szent olajjal – nem tudni, hogy mily ok miatt, sem azt miféle célból.”

⁹⁴ Eckhart Ferenc, i. m. 9. és 5. lj. Sajátos részletes elemzést ad a kor színvonalán a koronákról Decsy Sámuel, i. m. 6–36.

⁹⁵ Gericz József: A birodalmi szent lándzsa és Szent István lándzsája. 43–50. In *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban*, i. m.

⁹⁶ Legkorábban cáfolja a pápa által való küldést Decsy Sámuel: *A magyar Szent koronának és az ahhoz tartozó tárgyaknak históriája*. Bécsben, 1792. (Facsimile Budapest, 2008.)

rálýné 1552-ben a Szent Koronának Ferdinánd biztosai számára történt átadásakor letört róla, s amelyik Báthori Zsigmond Prágában történt halála után kincseinek a Habsburgok kincstárába történt beolvasztásakor tűnt el. Ez a liliomos kereszt a feltevés szerint egy ereklyét tartalmazhatott volna, ami egyáltalán nem szokatlan az európai gyakorlatban. Hiszen a francia királyi koronába Krisztus töviskoronájának egy szilánkja volt applikálva. Erre rímelve felteszik, hogy a liliomos kereszt pedig a magyar királyi udvarban – Szent István óta – oly nagy tiszteletnek örvendő szentkereszt egyik szilánkját tartalmazta volna. Ezen krisztusi ereklye miatt lenne jelzője a koronának a szent.⁹⁷

Másik probléma lehet a magyar koronával kapcsolatban, hogy a szent jelzője mellett folyamatosan van egy másik megnevezése is, mégpedig „corona angelica”, azaz angyali korona. Szerémi György udvari káplán a mohácsi vészről írott munkája a latin szövegben rendszeresen ezt a jelzős formát használja. Maga az elnevezés, amint okleveles források és a legelső magyar közjogi munka – a Révay Péteré, ami a Szent Koronáról szól –, alcímként odaírta a „seu corona angelica” formát is. Az elnevezésre szintén két verzió merül fel. Egyrészt bizánci hatás eredménye, hiszen az egész korona jellegében tipikusan bizáncias, Bizáncban pedig az arkangyalokat – akik egyébként az ötvöstörténeti rekonstrukció szerint valaha a Szent Koronán is mind a négyen ott voltak – nagyon tisztelte a bizánci egyház. Másik lehetőség lehet, hogy mivel a magyar hagyomány szerint a pápa angyali intésre küldte el a koronát Istvánnak, ez okból, az eredet jogán lehet corona angelica. Felmerült már korán olyan vélemény is, hogy a koronán lévő arkangyalok miatt nevezték corona angelicának.⁹⁸ Figyelemre méltó, hogy a moldvai vajda még az 1550-es évek közepén arról írt Habsburg Ferdinándnak mint magyar királynak, hogy a lengyelek tőle olyan földeket, területeket foglaltak el, amit az ő elődei – „predecessores nostri” – még a corona angelica viselőitől, tehát a magyar királyoktól kaptak.

Lényeges a későbbiek során a korona fogalom jelentéstartalmában bekövetkező változások sora, amit Bartoniek és Eckhart nyomán három lépésben lehet meghatározni. Az első időkben a korona szinonim fogalom volt a királlyal, akármelyiket használhattam, ugyanazt a fogalmat, a főhatalmat fejeztem ki vele. Tehát ekkor még „a korona főhatalom jelvénye, a »diadema regalis dignitatis«, amellyel ékesítve a felkent az uralom részesévé válik” – tanítja Eckhart.⁹⁹ A második lépcsőfok a király, a

⁹⁷ Csomor Lajos: *Magyarország szent koronája*. Szerk. Bíró Sándor – Varga Béla. Vaja, é. n. (1986). 87–91.

⁹⁸ Decsy Sámuel, i. m. 164. „...a régiek sem azért nevezték azt angyali koronának, mintha Isten angyala parantsolattára készítetett és küldetett volna Sz. Istvánnak, hanem csak azért, mivel két fő angyaloknak, u. m. Gábrriel és Mihály Archangyaloknak nevek és képek vagyon annak homlok részére felmettztétve.”

⁹⁹ Eckhart Ferenc: *A szentkorona-eszme története*. Budapest, 1941. 15, majd uo. 17–18. 1222-ben III. Honorius pápa meghagyja az egri püspöknek és még két apátnak, hogy tartsák a zavargó tömeget

rex fogalom átalakulásával és a regnum fogalom kialakulásával függ össze. Ahogy Eckhart is fogalmaz: a korona elvállalja a királytól, és önálló jogosítványok alanyává válik. Míg a harmadik befejező lépés, amikor a korona fölé kerül a királynak, minden főhatalmi jogosítvány birtokosa immáron a korona, s a mindenkori király a koronázással kapott megbízottként ezen jogok aktuális gyakorlója. Így alakulhat ki az az államelméleti axioma, hogy a korona soha nem hal ki. A francia terminológia szerint „a korona kapcsolja össze a királyok egymásutánját, az elődöket az utóddal...”¹⁰⁰ Vagy, ahogy a magyar Anjou-kor okleveles gyakorlatában olvassuk, a korona nem más, mint a királyok sora. Így a Velencével 1381-ben Dalmáciáról kötött szerződésben a velencei köztársaságnak Dalmáciáról való lemondásukat a király követői nemcsak Nagy Lajos „hanem a királyságban és koronában utódai nevében is elfogadják”. Sőt, amikor a békekötés fejében megállapított évi adó fizetését Velence vállalja a magyar királynak, akkor úgy fogalmaznak, hogy a „felséges királynak, utódainak a királyságban és koronában, magának a királyságot képviselő koronának és a korona helyett megjelenőknek”.¹⁰¹ Tehát ekkor már a korona egyrészt kifelé az állam képviselője, illetve a korona ilyenfajta personifikációjában már az aktuális uralkodó felett áll.

Ez a fajta elvonatkoztatás más európai országban is megfigyelhető. Sőt, legkorábban Angliában. Ott már a XI. században, Eckhart tanítása szerint, a koronát illetnek bizonyos jogok, így a bíraskodás és bizonyos vagyoni jogosítványok.¹⁰² Az angol fejlődés odáig megy ebben az absztrahálásban vagy elvonatkoztatásban, összekapcsolva a korona fogalmát a korporációval, hogy az angol korona is corporatio, mégpedig ily módon egy speciális corporatio: „corporatio sola” (mivel a corporatio eleve mögöttes testületet tételez fel, így a corporatio sola = egyedüli vagy egytagú corporatio, tulajdonképpen lingvisticailag contradictio in adiecto!). A már emlegetett Coke nevéhez fűzik ennek a különleges jogi fogalomnak, a jogi személyiség speciális megnyilvánulásának tartott „corporatio sola”-nak végleges rögzülése az angol jogban (így náluk is az az elv, hogy a korona sohasem hal ki, de sem a püspökség, sem a

az igazság korlátai között, hogy „semmit se merészeljen vakmerően követelni a király vagy koronája... vagy az uralkodó család személye és tagjai rovására”. Továbbá szintén uo. 16–17. Az 1241-es tatárjárás kapcsán Rogerius írja le, hogy IV. Béla a kunok befogadásával nemcsak azok christianisatióját akarta elérni Isten nagyobb dicsőségére, hanem hogy „a corona ellenségei »inimicos corone«, tehát királyi hatalom ellenfeleivel szemben nagyobb erővel tudjon fellépni...”

¹⁰⁰ Eckhart Ferenc, i. m. 25.

¹⁰¹ Eckhart Ferenc, i. m. 64–65. 23. lj.: „dicti domini regis et successorum suorum in regno et corona”, illetve 24. lj.: „dicto domino regi et eius successoribus in regno et corona et ipsi corone representanti dictum regnum et presidentibus pro ipsa corona in perpetuum...”

¹⁰² Eckhart Ferenc, i. m. 19–21. idézi Bractont: „Azok a dolgok, melyek az igazságszolgáltatáshoz és a békéhez (király békéjéhez) tartoznak... senkire nem tartoznak csak a koronára és a királyi méltóságra...” Már a Domesday Book szerint: „dominatus ad regnum pertinens, tehát olyan birtokok, amelyek az uralkodáshoz tartoznak... Ezek a korona birtokai, jogai és az uralkodáshoz, az országgláshoz tartoznak.”

plébánia, amelyek már quasi korai jogi személyiséggel bírnak, jogi státusukat tekintve szintén a koronához hasonlóan viselkednek. Ahogy Coke mondta: „A királyok és a plébánosok mesterséges személyek, sola corporatiok, melyeket nem Isten, hanem az emberi okosság alkotott”.¹⁰³)

Ebből továbblépést a francia fejlődés jelentett, ahol Fülöp Ágost és Szép Fülöp központosító törekvései nyomán a tartományuraságok jelentős részét fölszámolták. Ebben a kontextusban használja azután a francia királyi kancellária, hogy ezzel a mozzanattal helyreállt a francia korona egysége. (Az addig önállósult tartományokat a „franciák dicső koronájának adja, azzal egyesíti, elválaszthatatlanul összekapcsolja és ezután örökre a korona jogai közé számítja” – idézi Eckhart.) Tehát náluk már egy területi jelentést is kap a korona. Ezt azzal fejlesztik tovább a központosítás érdekében, hogy most már a tartományi vazallusok, illetve mindenki a köteles hűséggel, a fidelitással elsősorban a koronának s azután pedig a francia királynak tartozik. Ez a központi hadmozgatás miatt lesz majd fontos, különösen a lassan beinduló százéves háború viharáiban.¹⁰⁴

A nyugati fejlődést úgy lehetne summázni, hogy az 1300-as évekre már létezik a király személyétől elválasztott korona mint különálló jogi személyiség, illetve annak bizonyos vonatkozásai. Ennek megfelelően már bizonyos jogosítványok határozottan és elsődlegesen a koronához kapcsolódnak, és csak utána az aktuális uralkodóhoz. A francia terminológia ezt úgy használja, hogy „a korona királyok felett áll... az állam jelképe, melynek a mindenkori király is hűséggel tartozik”.¹⁰⁵ Így a korona birtoktani jogosítványai, a korona azonossága a kialakuló államterülettel, a bírászkodás jogának a koronához kapcsolása, illetve a hűbériség még élő rendszerében a fidesnek vagy fidelitásnak, illetve a hűbéresi kötelelıségeknek a korona irányába való tanúsítási kötelezettsége teljesíti ki a koronát.

Ha a fentiekben elemzett mozzanatokot összevetjük a magyar korona fogalom fejlődésével, akkor azokhoz hasonló, ám időnként különös sajátosságokat is őrző mozzanatokra bukkanunk. Legkorábban II. András idejéből maradt fenn adat arra nézve, hogy a koronának Magyarországon is önálló jogosítványa van, mégpedig birtoktani. A II. András alatt kitört turbulencia okán a pápa azt írja a királynak, hogy állítsa helyre a korona jogát, még ha a koronázási esküjében azok megtartására, mármint birtokeladományozásokra esküt is tett volna. Ő, a pápa ez alól az eskü alól a korona érdekében feloldja. Viszont a fiú, IV. Béla volt az, aki talán az előbbi pápai

¹⁰³ Eckhart Ferenc, i. m. 59–60.

¹⁰⁴ Eckhart Ferenc, i. m. 25–30. különösen Uo. 28. és 36. l.j.: V. Károly francia király 1365-ös koronázási esküjében fogadja, hogy a korona fennhatóságát, a korona jogainak védelmét és elidegenítési tilalmát: „Superioritates, iura et nobilitates corone Francie custodiam et illa nec transportabo, nec alienabo.” Egyébként János király célja mindezzel: „a központi irányi hatalom megerősítését, a közbeeső hűbérurak kiküszöbölését” célozza.

¹⁰⁵ Eckhart Ferenc, i. m. 25.

buzdítás alapján kialakította a „korona jogának elméletét”, hiszen már az előbb említett II. András-féle eskü mögött is az a vélekedés állt, hogy a királyi hatalom, illetve királyi méltóság fenntartásához meghatározott birtokvagyonra van szükség, miképpen Angliában is, s ez alkotta eleinte a „*ius corone*”-t, azaz a korona jogát.¹⁰⁶

Ettől látványosabb az osztrák Rheimkronik adata III. András megkoronázásáról. E szerint mielőtt a király fejére helyezték volna a koronát a leghatalmasabb főurak – a „*höchsten Uramen*” – előálltak, s megkérdezték, hogy hajlandó e teljesíteni a korona jogát. Ekkor az igen válasz után hat feltételt fogadtattak el, illetve erre eskették meg az uralkodót.¹⁰⁷ Tehát itt már mintha a korona egyértelműbben külön válna a királytól, s a korona jogának tűnik fel (vagy talán kötelességének is), hogy egyezséget kössön a populussal a tényleges kormányzás jogi és politikai feltételeire, azok miképpen gyakorlására. Még további lépés következik be az Anjou uralkodóink idején, különösen a dalmát városok közül Ragusa esetét ismerjük, amelyek már a koronában az ország területét is látják. S ez okon kérnek védelmet a magyar királytól Velence hódító törekvéseivel szemben. Tehát ekkortól rögzül a korona országterületi jelentése. Az említett városok leveleikben hangsúlyozzák a városaik és a Szent Korona különleges kapcsolatát, mert amint ők maguk írják: e Szent Koronához tartoznak.

Az Anjou uralkodók után bekövetkező politikai zavarok, belpolitikai válság, Zsigmond uralkodásának kezdeti bizonytalansága, a királynők fogságra vetése, majd halála, együttesen elősegíti, hogy a Szent Koronához fűződő kormányzati jogosítványok ne csak manifesztálódjanak, hanem meg is erősödjenek a magyar közjogi felfogásban. Különösen Mária, majd Zsigmond fogsága alatt, ebben a király nélküli állapotban a megerősödött rendek a Szent Koronát tették meg a főhatalom jogosítványai alanyának. Éppen a régi értelmű *regnum*, azaz az ország kifejezés birtokában a kormányzati intézményeket is átalakítják. Így lesz országtanács a régi királyi tanácsból, a főkancellár pedig a Szent Korona kancellárja lesz,¹⁰⁸ sőt az ítékezés is a Szent Korona joghatósága alapján történik. Az igazságszolgáltatás jogának – ami az angol felfogásban a korona jogaként már régebben jelen volt – a Szent Koronához kapcsolásával majdnem teljessé válik a korona főhatalmi jogosítványainak köre. Megjegyezzük, hogy Eckhart kutatásai nyomán válik világossá, hogy V. László kiskorúsága idején az igazságszolgáltatási jogkör tovább bővül. Ugyanis a fennmaradt adatok szerint a peres eljárás kezdetekor mind a tanúkat, mind a peres feleket igazmondási kötelességük teljesítése végett a Szent Koronára is megesketik. „Istenben való hitükre és a király és az ő szentkoronája iránti hűségükre” eskessenek meg, minden rendű és rangú embert – írja királyi parancslevel.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Eckhart Ferenc, i. m. 51–52.

¹⁰⁷ Bartoniek Emma: *A magyar királykoronázások története*. Budapest, 1939 (facsimile 1987), 36.

¹⁰⁸ Eckhart Ferenc, i. m. 79–81.

¹⁰⁹ Eckhart Ferenc, i. m. 93. 1. lj. már 1377-es adat szerint: „*Ad fidem eorum Deo debitam fidelitatemque domino nostro regi et suo sacro dyadematī observandam.*”

Teljessé azzal válik a korona főhatalmi jogosítványainak köre, hogy az alattvalók ugyan általában a királynak, de most már elsősorban a Szent Koronának tartoznak hűséggel. A korona iránt tanúsítandó hűség, ahogy említettük, a franciáknál már egy századdal korábban megjelent. Ugyanakkor éppen az előbbiek miatt lesz érthető, hogy a királyi hatalom helyreállítása után is megmarad ez a fraseologia. (Ebben talán az is segíthetett Eckhart szerint is, hogy például Mátyás uralmának kezdetén kénytelen apja híveit adományokkal jutalmazni. Oklevelesen nem írhatja, hogy a néhai kormányzó iránti hűség, hanem a Szent Korona iránt tanúsított hűségük miatt érdemelték ki az adományt.¹¹⁰)

A későbbiekben azt látjuk, hogy még a XV. században újabb fejlődés áll be a korona fogalomban. Egyrészt éppen az emlegetett adományozási jognál rögzülő korona iránti hűség okozhatja, hogy bár végig az egész magyar középkoron át jus regiumról, illetve latens jus regiumról beszélünk, mégis a mátyási érától kezdve tűnik fel az új kancelláriai formula, hogy akármilyen okból is megürülő birtokok már nem a királyra, hanem a koronára szállnak vagy inkább háramlanak vissza.¹¹¹ Tehát a korona birtokjoga ezzel válik teljessé.

A korona önálló jogi személyiséggé válásához a zárókövet a királyválasztás jogi rögzítése teszi fel. Az 1447-es törvény, amely a királyválasztást a rendek jogának nyilvánítja, s ennek nyomai már korábban jelen vannak a hazai közjogi gondolkodásban. Jellemző eset erre, amidőn a csecsemő V. Lászlót megkoronázó Szécsi Dénes érseket megrója a nádor, mondván: hogy tehetett ilyet az érsek, aki maga is jogtudó ember, s így tudnia kell, hogy a koronázás a regnum, azaz az ország jogosítványa. Ugyanakkor közismert, hogy a királyválasztási jog rögzülésével párhuzamosan kialakul a királyválasztási feltétellista, a választási conditio, ami a királyavatásnak egyfajta szerződéses jelleget ad. A felavatandó uralkodó ugyanis először elfogad egy választási feltételsort (nota bene II. Ulászló már 21 feltételt), majd a koronázás során letesz egy másik koronázási esküt. Ezen utóbbin belül kettő is elkülöníthető, amennyiben az oltár előtt az egyház javára tesz esküt, míg a szabad téren majd a rendek javára. Az utóbbi lesz a tényleges koronázási eskü, amit idővel törvénybe is foglalnak majd, ezzel is erősítve garanciális jellegét, s éppen az eskü miatt hitlevélnek neveznek.

¹¹⁰ Eckhart Ferenc, i. m. 99–101. 15. lj. „1464.: primum condam illustrissimo domino Johanni de Hunyad... gubernatori dicti regni tandemque sacre dicti regni nostri Hungariae corone et exposit etiam Maiestati nostre.”

¹¹¹ Eckhart Ferenc, i. m. 113–115. Sőt, ha a nádor ítéletében megállapította, hogy egy birtok a királyt illeti, „akkor azt az ország szentkoronájának juttatja azt vissza és által a királynak”. Uo. 115. 32. lj. az állandó formula jus regium fennállása esetén a háramlásra: „*possessiones ad sacram coronam regni Hungariae consequenterque nostram maiestatem... rite et legitime devoluta.*”

ORGANIKUS ÁLLAMFELFOGÁS

Az organikus felfogás még inkább ókori előzményekre vezethető vissza, mint a koronatan. Közismert a rómaiak történetéből az első secessio lefolyása, amidőn a szakadásba indult népcsoportot a szenátus küldöttje, Menenius Agrippa, a gyomor és a végtagok példázatával hívja – sikerrel – vissza. Tehát a politikai testnek egy élő orgánusként, corpusként való felfogása eléggé elterjedt lehetett a Római Birodalomban.

A kialakuló keresztyénség a késő római viszonyok között applikálja saját tanításai közé ezt az antropomorf ötletet, s a keresztyén egyházat egy élő testként fogta fel. Sőt később éppen Krisztus misztikus testével – „corpus mysticum Christi” – azonosítja. Idővel a római egyház teológusai még tovább mennek, és az egyházat olyan élő corpusnak fogják fel, amelyekben a fő maga Krisztus, illetve vicarius a római pápa és az egyes nemzeti egyházak annak végtagjai. Már az 1200-as években vannak olyan okleveleink, amelyek a magyar egyházat is önálló corpusnak láttatják, amelynek a feje esztergomi és esetleg kalocsai érsek, míg tagjai az egyes püspökségek és azok keresztyén népessége.

Ez a felfogás hamar transzformálódik a világi politikai szférába is. Ennek kedvező teret nyújt az Anjou-kor kezdete, amikor az őket támogató római pápák azt kéri a magyar nemességtől, hogy az új királynak úgy engedelmeskedjenek, amint a végtagok szoktak a főnek. Ezzel a felfogással a magyar királyság is egy élő organum lesz, amelynek feje a király, s végtagjait a nemesi populus adja. (Nota bene éppen e tájban írnak arról a magyar krónikák is, hogy a hunok utódaként itt is communitasok, corporatiók alkotják a királyságot.)

Ez az eredetileg egyház által közvetített organikus felfogás alkalmasnak tűnt arra, hogy a politikai kormányzásban részt vevők másfajta minőségét jogilag is megjelenítse. Egy personifikáció révén ezt az organikus tanítást már a Szent Koronára reapplikálják.

Megjegyeznénk, hogy ezt a fejlődést Európában nagy hatású tanítók készítették elő, azaz az egyházi organikus felfogásnak a világi szférába való alkalmazását. Így Aquinói Szent Tamás: az összes emberek, akik egy közülethez tartoznak, testnek tekintendők, s ily módon az egész maga, a 'testi közület' pedig embernek. Aegidius Colonna véleménye szerint az emberi köztestület, mint meghatározott célra összekapcsolt és rendelt személyekből álló együttes, tulajdonképpen test, ami az emberi test mintájára működik. Paduai Marsilius szintén az emberi testhez hasonlítja az államot. Sőt elvárásként fogalmazza meg, hogy amint az élő emberi test megteremti a testrészei közötti összhangot, hasonló harmóniát vagy cohaerentiát kell megteremteni az államnak is, mint különleges corpusnak a tagjai között.

Különlegesnek számít az angol felfogás, amely szerint a nép alkotja az államtestet, amelyik azután főt választ magának. A *De Laudibus Legum Angliae* elnevezésű nagy hatású munka pedig azt mondja, hogy ebben a különös angol corpusban a népet a

törvény köti össze. Aminek későbbi továbbfejlesztői magáról a főről is, tehát a királyról is kettős minőséget tételeznek fel, amiképpen kétféle teste is van: egy élő, természetes és egy politikai teste. Viszont ezt a politikai testet az alattvalóival együtt alkotja a király. Így jut el ismételtelen a 'corporatio sola' megfogalmazásához az angol irodalom, méghozzá Coke nyomán, azaz Krisztus misztikus testétől az angol király politikai vagy másképpen misztikus corpusáig. Hasonló fejlődés már az 1300-as évek Német-római Birodalmában is megfigyelhető. A német választófejedelmek, magát a birodalmat egy egységes corpusnak tartják, amelynek ők tagjai és a császár a feje.

Említettük, hogy Magyarországra szintén e tájban került át az organikus államfelfogás. Ezt csak felerősítette, hogy a régi korona fogalmat a XV. századra egy korporatív, azaz testületi fogalommal alakították át, s így a hatalomgyakorlásba a király mellett bekapcsolódik a nemesi populus is. Érdekes, hogy a Magyar Királyság ilyen fogalombeli változását külföldön is érzékelték. Velence már Nagy Lajos alatt úgy köt szerződést, hogy nemcsak a királlyal, hanem inkább a koronával kötik azt, illetve a királynak majdani koronában lévő utódaival. (Ez annak a felfogásnak a manifesztálása, hogy a korona a királyok sora!) A következő lépésben pedig Magyarország és társországai viszonylatában nyilvánul meg ez a felfogás, ahol a Magyar Királyság a fő és a társországok pedig tagok ebben misztikus corpusban.¹¹²

Tehát az 1400-as évek magyar politikai felfogása a koronát is kezdi testként értelmezni, amiben a király mellett membrunként, azaz tagként a rendek jelennek meg. Mindenki, aki az országgyűléseken megjelenési joggal bírt, az így egyúttal a regnum, tehát a korona tagjának is tekintetett.

Figyelemre érdemes Knauz nyomán Bónis tudósítása is. Ugyanis a Pozsonyi Káptalan Könyvtárában őriztek egy kéziratot, mégpedig a korban ismert „summát”, amit egy Gschöff Miklós nevű litteratus 1473-ban másolt le.¹¹³ A kézirat címe *Summa collocationem sive communoquium*. Bónis szerint a munka a „gyakorlati etikát érdekes államelméleti megjegyzésekkel keveri, s az organikus államtan hatását tünteti fel, jogi értekezésnek azonban nem tekinthető”.¹¹⁴ Anélkül, hogy ebből messzemenő következtetést vonnánk le, Werbőczy ismereteire vonatkozóan, megjegyezzük, hogy nem lényegtelen, miszerint ez utóbbi kézirat itt volt az országban, tehát nem lehetetlen, hogy a komolyabb egyházi műveltséggel rendelkező Werbőczy is ismerhette azt, hiszen a summa másolásától a *Tripartitum* megszületéséig éppen negyven év telt el.

A másik már említett, s később is meghivatkozott, elemzett angol munka, a John Fortesque-féle *De Laudibus Legum Angliae*. Bár az 1460-as években keletkezett, s elméletében szintén az organikus államfelfogás tükröződik, hiszen az angol királyság,

¹¹² Eckhart Ferenc, i. m. 128–138.

¹¹³ Knauz Nándor: *A Pozsonyi Káptalan kéziratai*. Esztergom, 1870, hivatkozva Bónis Gy.: *Középkori jogunk elemei. Római jog, kánonjog, szokásjog*. Budapest, MCMLXXII, 42. + lbj.

¹¹⁴ Bónis György: *Középkori jogunk elemei*, i. m.

a dominium politicum, Fortesque szerint is egy sajátos corpus, amit az angol törvények tartanak szervesen egybe. Leegyszerűsítve a politikai corpusnak ugyanezt az egybefoglalását Werbőczynél a Szent Korona adja. Ám ebben az esetben olyan feltételezésre nem vállalkozhatunk, hogy ugyan a Hármaskönyvhöz képest egy ötven évvel korábban született munkáról van szó, s ezért annak feltételezett ismerete vajon befolyásolhatta volna Werbőczy Szent Korona-elméletét. Így azt sem állíthatjuk, hogy John Fortescue¹¹⁵ másik neves műve, a *De monarchia*, amelyben – ahogy fent már említettük – arra az álláspontra jut, hogy a követendő és helyes kormányzati forma a korlátozott királyi hatalom, azaz a főhatalom korlátozottsága, modern műszóval az „alkotmányos monarchia” konkrét hatással lett volna Werbőczyre. Arra viszont a *De Laudibus Legum Angliae* című értekezés mindenképpen felhívja a figyelmet, hogy az újkor hajnalán, a humanizmus kibontakozásának szinte a csúcán még Európa-szerte ismeretesek voltak az organikus felfogás különböző válfajai. Ugyanakkor az erős rendiségű országokban – így Angliában és Magyarországon – elméletben és gyakorlatban egyaránt erősen és változatlanul jelen van a rendi fejlődés során kialakult hatalmi konstrukció: a rendek és az uralkodó együttes kormányzása.

WERBŐCZY SZINTÉZISE

Ha nagyon egyszerűen kívánunk fogalmazni, akkor Werbőczy elsődleges érdeme abban van, hogy vadonatúj teóriák helyett átvizsgálván a régieket, azokból egy új szintézist hozott létre. Összegzésében, ahogy összerakja az addigi államtudomány eredményeit, végül is egy újfajta teljesség, a Szent Korona-tan első megfogalmazása jött létre. Lényegében – vállalva a leegyszerűsítés veszélyét is – nem tett mást, mint a már létező két nagy teóriát, a koronatan és az organikus államfelfogást egybekapcsolta a hatalomátruházás gondolatának a segítségével.

Úgy tudta megalkotni ezt az újfajta elméleti egységet, a Szent Korona-tant, hogy tulajdonképpen visszanyúlt a szellemi elődökhöz, mégpedig elsősorban a krónikásokhoz, így Kézaihoz, illetve az őt másoló és kiegészítő Thuróczihoz, s ezek krónikáiban a népfelség gondolatához. Erre az ötletre két dolog miatt is szüksége volt:

- egyrészt ezzel igazolni tudta, igaz, hun környezetben, a magyarok elődeinél még fennálló ősi egyenlőséget a szabadok között. Ebből azután könnyen levezethető volt az „una et eadem nobilitas vagy libertas” eszméje, tehát az egy és ugyanazon nemesi szabadság híres Werbőczy-féle axiomája;

¹¹⁵ Egyes adatok szerint John Fortescue, királyának VI. Henriknek a bukása után a királynéval Franciaországba menekült. Később visszatért Angliába és ott is halt meg (1485) saját birtokán. Az 1800-as évek végén Oxfordban felújították munkásságának értékelését, s műveit újra kiadták. Lásd még Eckhrat Ferenc, i. m. 170–171.

- másrészt a királyválasztás Kézaitól átvett gondolatával igazolni lehet a magyar nemesség ősi királyválasztó jogát, ebből következően pedig a királyi jogok populus általi korlátozottságát.

Mindebből azután könnyen levezethető volt az újnak ható tétel: a király és a nemesség között valamiféle különleges és kölcsönös viszony áll fenn, mivel ők együttesen alkotják a Szent Koronát. Hiszen azzal, hogy nemessé bárki csak a király adományából lehet, viszont a királyt is csak a nemesek választják, így közöttük egy kölcsönös és elszakíthatatlan viszony keletkezik amit a koronázásban már említett kölcsönös esküvések tesznek teljessé. Így egyesülhetnek azután a Szent Koronában, amelyben kimondatlanul is, de az eddigiekből szükségszerűen kikövetkeztethetően a fej a király, és már kimondva a tagok az ország nemessége. Ez utóbbin van a hangsúly, és ahogy arra Eckhart figyelmeztet, hogy a külföldi példákon túl a koronatuságban Werbőczy az összes kiváltságolt rendet részelteti.

Száz évvel későbbi politikai viták mutatják, hogy a kollektív nemességgel bíró szabadkirályi városok¹¹⁶ vagy a szintén testületi nemességgel bíró székelyek ugyanúgy a magyar Szent Korona tagjainak – membrumának – tekintettek, s így a politikai hatalomgyakorlásban való részvétellel ugyanúgy jogosítva voltak, mint az ország bármely más nemese. Leegyszerűsítve kis túlzással azt is mondhatnánk, hogy Werbőczy ezen tétele lényegében a polgári kor előtti népszuverenitás korai megnyilatkozását adja, természetesen még feudális keretek között.

Ugyanakkor nem járunk messze az igazságtól, amikor a Werbőczy által megfogalmazott Szent Korona-tant, azaz az organikus államtan és a koronatan egybe olvasztását párhuzamba állítjuk a fent már elemzett angol John Fortesque *De Laudibus Legum Angliae* című ötven évvel korábbi munkájával. A szintén jelentős politikai pozíciót betöltő jogász, kancellár alapvetően az angol törvényekről készít egy művet, amelyben a római jogot hasonlítja össze a common law-val.¹¹⁷ (Jeleztük, hogy mivel VI. Henrik kedves embere a kancellár, s ezt a munkáját a trónörökösnek, a Lancaster-házbeli Eduárd hercegnek szánta, így afféle speculum regisnek, királytükörnek is tekinthetjük. Nem lehet kizárni éppen a műfaji jelleg miatt, hogy azt Werbőczy esetleg ismerhette!) Ebből ugyan nem lesz jogkönyv, mint a *Tripartitum*ból, de alapvetésében nagyon is hasonlít hozzá, quasi elődje lehetne Werbőczynek. Ahogy említettük, a politikai kormányzást elemzi részletesen az 1461–63 között készült művében. Ebben pedig a kialakuló kormányzat első lépésének az emberek önszerveződését

¹¹⁶ 1592-as erdélyi, Udvarhelyszék pereinek jegyzőkönyvéből való adat: „az warosi pogarok, ez országi nemesekheöz Jgenleök mint meg wagon Irúan, Az werbeöczy 3. decretumanak 9. rezeben.” Lásd *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. II. k. Szerk Szabó T. Attila. Bukarest, Kritterion, 1978, 299–300.

Vagy még később 1604-ben Eckhart Ferenc, i. m. 236–237. A szabad királyi városok: „non sunt peculium regis, sed peculium coronae.”

¹¹⁷ Horváth Barna, i. m. 29.

tartja, akárcsak Werbőczy teszi Kézai hun elmélete nyomán (amikor a hunok maguk közül kapitányokat választanak). Ennek az önszerveződésnek az eredményeként egy sajátos corpus áll el elő – ahogy ő nevezi *dominium politicum* –, s a Werbőczyéhez hasonló antropomorf szemlélettel ebben a corpusban szükségszerűen van fej (ez csak a király lehet), és vannak tagok. John Fortesque munkája annyival több Werbőczytól, miszerint hangsúlyozza egyrészt, hogy ezt a corpust a jog tartja össze, miképpen az emberi testet az idegek és inak. Már másutt is megjelenik az angol jogtörténetben, hogy a királyt és az alattvalókat a törvény köti össze. Mindebben talán hasonlíthatóak Aquinói Szent Tamáshoz, aki az universitast a törvények által rendezett sokaságnak is tartja. Ugyanakkor Werbőczynél a Szent Korona az, ami egy personifikált corpusként jelentkezik. (Azt is mondhatnánk, hogy Werbőczy nem hagyta elveszni az addigra nagy ívet befutott koronátant.) Afféle többletként jelentkezik Fortescue-nél, hogy a „nép érdekei az elsők”, és a fejnek a „közjó előmozdítására kell törekedni”. Tehát akárcsak Werbőczynél, egy korlátozott, mégpedig a *populus*, tehát a korabeli nemesi nemzet által korlátozott főhatalom kerül megfogalmazásra.

Mintha csak ez a politikai cohaerentia, tudatos kormányzási harmónia igénye – nemzet és királya között – kerülne megfogalmazásra a XVI. századi Peer-kódexben fennmaradt Apáti Ferenc (Franciscus Apáti) *Cantilenájában*. A feltételezhetően 1514 után valamivel keletkezett (világi ember számára írt) imádságos könyvben fennmaradt vers egyik érdekes eleme, amikor a szerző arra emlékeztet, hogy a „régijó királyok a »zent coronának« híven szolgálnak”. A szakirodalom szerint ez a kitétel azért is fontos, mert „A »régijó királyokra«, »a szent korona« egyesítő hatalmában jelképezett régi szép Magyarországra s különösen a Hunyadiak fénykorára való visszaemlékezés innen fogva állandó sugalmazója lesz a hazafias költészetnek, s máig meghatározza a magyarság múlt-szemléletét”.¹¹⁸

Sajnálatos események után – itt az 1526-os mohácsi vészre és az ország végleges három részre szakadására gondolunk – úgy tűnt, hogy Werbőczy munkája eltűnik a történelem süllyesztőjében. Ahogy Pápai Páriz *Dictionariumában* olvashatjuk a korabeli szólást: „*Offusa Reipublicae Sempiterna nox*” (Minden fénye tellyességgel elveszett a közönséges társaságnak). Viszont talán maga Werbőczy sem gondolta, hogy *Tripartitum* című jogkönyve, vagy ahogy az erdélyiek nevezték az első magyar fordítás nyomán: a „*Decretom*” ilyen sokáig hatályban lesz, s ilyen széles körű hatást ér el például a közjog terén is. Maga a történelem erre a kétkedésre rácafolt, s igaznak tűnik ez esetben is a régi kádencia: „az eszmék túlszárnyalnak első hirdetőik szűk fogalmazásán.”¹¹⁹

¹¹⁸ Horváth János, i. m. 281–283.

¹¹⁹ Horváth Barna, i. m. 84.